

Ivo Žanić

SIMBOLIČNI IDENTITET HRVATSKE U TROKUTU RASKRIŽJE - PREDZIĐE - MOST

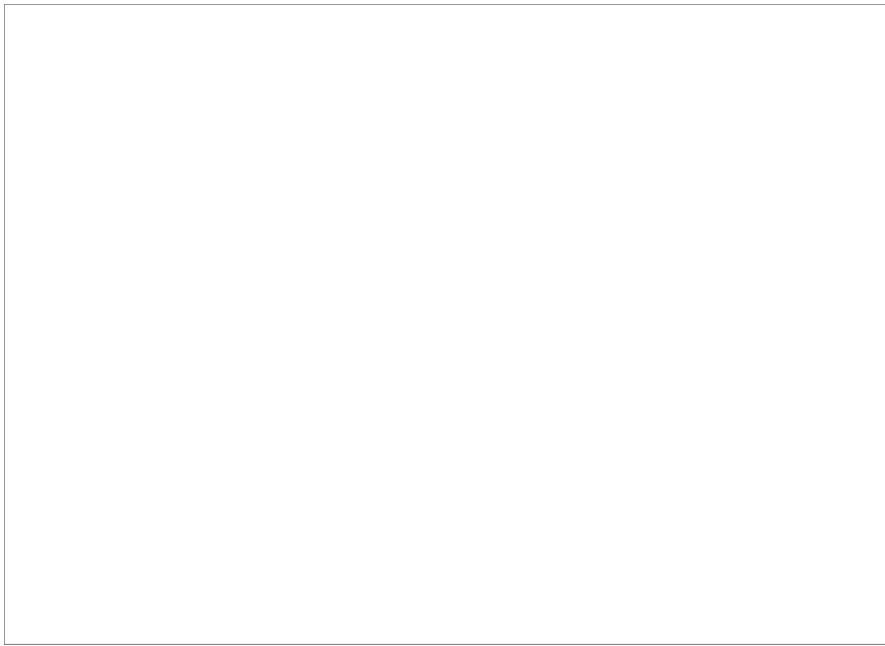
Simbolična dimenzija politike uvijek je u nekom odnosu s materijalnom osnovicom političke moći, a svako društvo ima samosvojan politički imaginarij koji ga definira kroz mrežu simbolično izgrađena značenja i posvećuje njegove norme; zajednica ili njeni segmenti koriste se elementima toga imaginarija u svojoj "identitetskoj borbi".¹ U tom je smislu u petstoljetnom rasponu u Hrvatskoj ključan motiv predziđa kršćanstva/Europe u značenjskim i funkcionalnim varijacijama ovisnima o odnosima političke moći, unutrašnjima i vanjskima. U njemu se zrcali združivanje i/ili razdvajanje simboličnih, kulturalnih i političkih granica; on daje kriterije prema kojima se te granice konceptualiziraju.

Središnji lik mita o hrvatskom pograničju ili predzidnosti, herojski Brani-telj-Grada- Koji-Gine-Pred-Njegovim-Zidinama, jest "hrvatski Leonida", ban Nikola Šubić Zrinski, koji je 1566. poginuo u obrani "hrvatskih Termopila" - Sigeta, tvrđave u današnjoj jugoistočnoj Mađarskoj, koju je bila opsjela premoćna osmanska vojska pod sultanom Sulejmanom Veličanstvenim. Zrinski je lik niza likovnih kompozicija i književnih djela, što su počela nastajati već neposredno nakon pogibije, po njemu su nazivane ulice i parkovi, sportska i druga društva, njegov lik i ime i danas se apliciraju na proizvode široke potrošnje...

O tome v. M. Edelman: *The Symbolic Uses of Politics*. University of Illinois Press 1985; D. Kertzer: *Ritual, Politics, and Power*. Yale University Press 1988.

161

U kontekstu moderne nacionalnointegracijske ideologije kult je definitivno učvršćen proslavom 300. obljetnice sigetske opsade 1866, te romantičnom operom skladatelja Ivana Zajca i libretista Huga Badalića iz 1876. godine.² Hrvatska politička misao u Habsburškoj Monarhiji druge polovice 19. st. hi-storicistična je i legitimistička, a kultura u načelu ne razvija ratničke modele i nema monumentalnih batalističkih slikarskih kompozicija, sa stotinama likova u borbenome metežu. No, likovni historicizam daje niz djela o Nikoli Šubiću Zrinskome,³ te platno Ferdinanda Quiquereza *Antemurale christianita-tis* (1892), alegoriju Hrvatske koja suzbija Turke. Hrvatska je predstavljena u liku žene s lovorom u kosi, u uzdignutoj desnici drži plameni mač, a u ljevici štit s hrvatskim grbom u koji su zabodene strelice. Prizor je postavljen na monumentalno stepenište: ona odbija Turke koji nadiru odozdo, a iza nje su se

Ferdinand Quiquerez: Antemurale Christianitatis (1892)

2 Tematiku svestrano obrađuju M. Šrepel: "Sigetski junak u povjesti hrvatskog pjesništva", Rad JAZU, 148, Zagreb 1902; D. Brozović et al: Sigetska epopeja od Karnarutića do Vitezovića. Zadar 1986; A. Mijatović: Obrana Sigeta. Split 1987.

3 I mađarsko žanr-slikarstvo dalo je tada niz prikaza obrane Sigeta (Szigetvára) i samoga Zrinskoga (Zrinyi Miklós) kao elemenata vlastite nacionalne ideologije. Kult Zrinskoga održavali su i Slovaci.

162

skutрили predstavnici zapadne kulture - Rafael, Dante, Michelangelo, Galileo, Molière i Shakespeare. Iako je u pozadini kupola rimske bazilike sv. Petra, u prvom planu nije obrana vjere nego kulturnog identiteta.

No, motiv antemuralea dio je kompleksnije predodžbe Hrvatske u trokutu raskrižje -predziđe - most, te se samo u toj međuigri i napetosti može razumijevati i interpretirati kako cjelina simboličnoga prostornog situiranja, tako i svaki njen dio. Raskrižje je u osnovi vrijednosno neutralno u odnosu na Drugoga; ono je semantička latencija iz koje se konkretno operacionalizira "povijesna funkcija" ili "nacionalna misija" da se stane nasuprot Drugome ili da mu se krene u susret. Taj trokut polazište je inscenacije Hrvatske, procesa u kojemu vrijedi kružna povratna sprega: pretpostavke određuju identitet, a identitet potvrđuje pretpostavke; da su pretpostavke jednoznačne, bili bi i identiteti.

Uvijek je posrijedi potraga za odgovorom na pitanje štoje zapravo taj entitet koji se zove Hrvatska, kako se on može konceptualizirati i koje ga značajke čine drugačijim od drugih entiteta. U širem kontekstu, analiza triju metafora pokazat će kako se granice svakog entiteta, pa tako i Hrvatske, "mijenjaju ovisno o tome određuje li se on u kategorijama institucionalnih struktura, povijesne geografije ili relativno postojanih obrazaca društvenih, ekonomskih i političkih interakcija; u svakome od tih slučajeva na vidjelo izlazi drugo 'je-zgreno' područje".⁴

1. Nastanak metafore predziđa kršćanstva.

Termin antemurale Christianitatis prvi je upotrijebio 1143. francuski teolog Bernard iz Clairvauxa (1090-1153) za franačku posadu štoje pred muslimanskim Seldžucima branila grad Edesu, danas Urfa u jugoistočnoj Turskoj, koji je do pada - već potkraj sljedeće godine - bio najudaljenija

kršćanska država (grofovija) na Bliskom Istoku. Taj osnivač cistercijskog reda, ustrajan pisac protiv "neprijatelja Crkve" i propovjednik Drugoga križarskog rata, kanoniziran je 1174. i 1830. uvrštenje među "crkvene naučitelje" (doctorEcclesiae doctorEcclesiae).

4 V. Goddard - J. Llobera - C. Shore: *The Anthropology of Europe*. Oxford - Washington 1996, str. 27.

163

Vrstan stilist i "medousni poučitelj" (Doctor mellifluus), Bernard je izvršio "velik, dubok, mnogostran i trajan" motivski utjecaj na hrvatsku srednjovjekovnu duhovnu kulturu, u kojoj je bio široko poznat i preveden.⁵ Utoliko je hrvatska sredina vjerojatno od početka znala za njegovu metaforu predziđa, to prije što su križari prolazili i hrvatskim zemljama, a ako i nije, sasvim je sigurno poznavala izvorno teološko-ekleziološko nadahnuće i asocijativno polje iz kojega je metafora proizišla. A njen je izvor u starozavjetnom profetizmu, u Pobjedničkoj pjesmi Judejaca iz Izaijina proroštva o tome kako će Jahve uništiti Moab, zemlju Judeji na istoku i u stalnom sukobu s Izraelom: "Tvrđ grad mi imamo: za obranu nam On [Jahve] podiže zidove i predziđa" (Iz 26, 2).

Odmah u nastavku, u prorokovu pozivu Judejcima neka se uzdaju u Jahvu, "jer Jahve je Stijena vječna" (Iz 26, 4; 30, 29), javlja se i srodna slika Boga čvrsta kao stijena kao jedna u sklopu biblijskih poredbi o tome gdje svaki bjegunac i ugroženik može naći siguran zaklon, spas i čvrst temelj. Tako je Bog hrid, bedem, tvrđava i utvrda (2 Sam 22, 2-3. Ps 18, 3. 32. Ps 31, 3-4. Ps 61, 4: "utvrda čvrsta protiv dušmana"), kao i štit (Ps 144, 2: "štit moj za koji se sklanjam"). Sve su to pojmovi koji će se u retorici izvedenoj iz toga temeljnoga referencijalnog sustava združivati s predziđem i sudjelovati u razvoju izvorno križarske, a s vremenom sve slojevitije metaforike, zamjenjivati ga i dopunjavati.

Drugi smjer koji je predodžbeno i konceptualno pripremio teren bio je uobičajeni srednjovjekovni političko-diplomatski frazarij kojim se častilo rubove države, sklone promjeni suverena čim se promijeni konstelacija moći ili interesa. Dubrovnik, koji je od 1358. priznavao suverenitet hrvatsko-ugarskih kraljeva, naziva se 1454. u jednom kraljevskom pismu "štitom našega Kraljevstva Dalmacije", kao i pet godina potom u ispravi drugoga kralja.⁶ Pritom se ne misli na već blize Osmanlije nego na odbijanje Republike da se podloži drugim kršćanskim vladarima. Tada se ujedno u diplomu kralja Vladislava I. Jagelovića pojavljuju "štit i oklop" kao identitetska samooznačnica Mađarā.⁷

5 S. Sambunjak: "Bernard od Clairvauxa u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti". *Filozofska istraživanja*, 23/ 1987, str. 1290-1307.

6 V. Foretić: „Godina 1358. u povijesti Dubrovnika“, *Starine*, 50, Zagreb 1960, str. 259.

7 I. Paić: „Obrisi hermeneutike predziđa“, *Društvena istraživanja*, 2-3/ 1995, str. 214.

164

Stječući se iz oba tijeka, motiv je u značenju koje nas ovdje zanima u hrvatski politički imaginarij počeo ulaziti potkraj 15. stoljeća, s osmanskim napredovanjem na Balkanu, kristalizirajući se kroz nepuna tri desetljeća na trima predodžbenim osloncima i u trima ukrštenim ideosferama.

U prvoj, pridijeva se hrvatskim zemljama samo u kontekstu njihove uloge u obrani državne cjeline koje su dio ili susjed: poljski i hrvatsko-ugarski kralj Vladislav II. Jagelović označuje 1496. Slavoniju "osobitim štitom ili pravije predziđem" Ugarske, a dvije godine potom, 1498, isti izraz za Hrvatsku rabi Maksimilijan I. Habsburški, ali i on misleći samo na obranu svojih južnih austrijskih pokrajina.

U drugoj ideosferi, metafora zahvaća maksimalan prostorni i kulturno-povijesni opseg, te uz vojnu zadobiva duhovnu, crkveno-vjersku dimenziju. Ustalilo se misliti da je papa Lav X, saslušavši izvješće trogirskog biskupa Tome Nigera o borbama u Hrvatskoj, u kardinalskom konzistoriju 12. prosinca 1519. obećao kako neće dopustiti da propadne ta zemlja, scudum solidissimus et

antemurale christianitatis, najtvrđi štit i predziđe kršćanstva. No, podatak nije pouzdan: Niger jest tada u Rimu, kao izaslanik hrvatskoga bana Berislavića, tražio pomoć, ali poznati dokumenti ne sadrže tako formulirano obećanje, a ni u papinim pismima u vezi s Hrvatskom "nema izričito takva izraza".⁸

Neovisno o tome, pojam je visio u zraku i osnovno je značenjsko polje bilo definirano, to prije što su zbivanja na bojišnici postala krajnje dramatična, pogotovo kada ljeti 1521. pada Beograd, taj bedem kršćanstva, ključ Europe, ključ Ugarske, tvrđava čitavoga Kraljevstva i ugarska stražica, kako su ga nazivali i hrvatski pisci i diplomati, ukazujući na njegovu važnost u obrani Panonije. Na Saboru kršćanskih zemalja u Nürnbergu u studenome 1522, kada je za Hrvatsku upotrijebljen naziv Zwingermaurer (tvrđava), nadvojvoda Ferdinand Habsburški govori da "viteški kršćanski narod" Hrvatā "poput štita" stoji ispred Štajerske, Koruške i Kranjske, te cijele srednje Europe i zapadnoga kršćanskog svijeta.⁹

Sve te slike koje su se stjecale s raznih strana bile su za Hrvatsku ma-nje-više ravnopravne ishodne točke i sve su kružile oko istovjetna koncepta.

8 F. Šanjek: Crkva i kršćanstvo u Hrvata. Zagreb 1993, str. 351-352.

9 I vrata (dver) izviru iz istih biblijskih predodžbi, npr. Jahve daje "srčanost onome koji odbija napad na vrata" (Iz 28, 6).

165

Stoga, u trećoj ideosferi, metaforu odmah preuzimaju hrvatski velikaši, vojni zapovjednici, crkveni ljudi i pisci. Na sjednici njemačkoga državnoga sabora u rujnu 1522. u Nürnbergu knez Bernardin Frankopan moli za pomoć, podsjećajući daje "Hrvatska štit i vrata kršćanstva",¹⁰ a dogodine, 1. srpnja 1523., njegov sin Krsto u memorijalu papi Hadrijanu VI. upozorava da je Hrvatska "predziđe ili dver kršćanstva, a naročito pograničnih zemalja Koruške, Kranjske, Istre, Furlanije i Italije".¹¹

To je prva pouzdana potvrda upotrebe metafore antemuralea u odnosu na Hrvate, pa posrijedi, dakle, nije opis s pozicije ovlaštenoga izvanjskog autoriteta nego hrvatski samoopis, kao i u drugim takvim slučajevima - poljskom, litavskom, mađarskom.¹²

Ona u različitim varijacijama ostaje u hrvatskoj književnosti, društvenoj svijesti i političkoj misli djelatna do danas. Na konceptu predziđa utemeljile su se moderna patriotska ideologija i vizija nacionalnog prostora, te razvio ideal kršćanskog ratnika "za krst časni i slobodu zlatnu", koji uključuje ne samo svjetovne ratnike nego i neke vojničke svece, posebno sv. Jurja, čije rašireno štovanje u svim hrvatskim krajevima "zacijelo ima neke veze s odgajanjem duha borbe na predziđu kršćanstva".¹³

U istom značenju funkcionira i niz srodnih metafora: bedem, štit, vrata, pa predstraža ili pak žalo o koje se razbija osmansko more, kao u često citiranim stihovima dubrovačkog vlastelina, baroknog pjesnika Vladislava Menčetića, iz pjesme Trublja slovinska (1665.):

Od ropstva bi davno u valih potonula Italija

¹⁰ V. Gligo: Govori protiv Turaka. Split 1983, str. 343.

¹¹ V. Gligo: Govori, str. 356.

¹² Utoliko bespredmetnim postaje i dodatak da su Hrvatijedini u Europi dobili takav naslov. No, to neće spriječiti da u publicistici, pa i historiografiji, nastanak metafore ostane vezan uz rečenog papu. Čak i kritički crkveni povjesničar koji u naše vrijeme to pobija, te navodi Frankopanov iskaz kao prvi dokumentirani primjer, zadržava formulaciju da je tim "časnim naslovom" Hrvatsku "nagradio Zapad", dakle ustraje u konceptu izvanjske nagrade. Usp. F. Šanjek: Crkva, str. 351.

T. Šagi-Bunić: Katolička crkva i hrvatski narod. Zagreb 1983, str. 166.

166

o hrvatskijeh da se žalih more otmansko ne razbija!

Na njih se prepoznatljivo naslanja dva stoljeća kasnija slika dalmatinskoga političara Mihovila Pavlinovića o Hrvatu kao "neprelomnom nasipu proti navali turskih talasa", dok je standardnija ona o "nepredobitnu braniku, proti varvarinu dušmanu uljudstva [kulture] i kršćanstva".¹⁴

Ta raznolikost nije posljedica samo raznoliko motiviranih individualnih optika i izražajnih nadahnuća nego i nečega što je od početka opterećivalo metaforu i priječilo njenu stabilizaciju i jednoznačnu profilaciju. Preuzevši 1516. kastiljsko-aragonsku krunu, Karlo V. Habsburg postao je nositelj i simbol europskog ujedinjenja, car Svetog Rimskog Carstva, utjelovljenje odanosti kršćanstvu u imaginariju golema prostora koji je, unatoč unutrašnjim suprotnostima, imao izoštrene rubove prema islamskom Drugome: na zapadu Španjolsku prema Arapima, a na istoku Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo prema Osmanlijama. Carevu ideju Kršćanstva (Cristiandad, Christianitas) pape su tumačili kao teološko-ekleziološku, humanisti "prije svega kao kulturnu i duhovnu, a car, ne zanemarujući ni te aspekte, ponajprije kao konkretnu političku pojavnost".¹⁵

No, dogodilo se da Lav X. bude zapravo posljednji papa u srednjovjekovnom smislu kršćanskoga jedinstva. On umire već 1521, četiri godine pošto se Lutherovim istupom u Wittenbergu začela reformacija. Utopijska Cristianitas nepovratno se raspada na svim razinama, a institucija i moć papinstva nakon protureformacijskoga Tridentinskoga koncila 1545-1565. nešto su posve drugo negoli prije njega.

Netom oblikovan i prihvaćen, naslov ubrzo postaje nejasan, jer ostaje bez političko-povijesnoga konteksta, i takva raspadanja kontekstā kao nositelja značenja trajno će pratiti motiv, dok će mu se on bilo prilagođavati, bilo ustrajavati u ignoriranju mijena. Preciznije, početno kompaktno značenjsko polje odmah se rascijepilo: posada na predziđu vidi pred sobom jasnu i jednoznačnu stvarnost - inovjernog osvajača, no kada se osvrne, uočava kaos - katoličko-protestantske ratove i kršćanske vladare koji u međusobnim razračunavanjima i

14 M. Pavlinović: Hrvatski razgovori. Zadar 1877, str. 227, 228.

15 M. Polić Bobić: Hrvatska - Španjolska. Povijesne i kulturne veze. Zagreb 2001, str. 125.

167

interesnim kalkulacijama neskriveno paktiraju i sa samim sultanom; jasno joj je od koga i od čega nešto i nekoga brani, ali ne i kakav je istinski identitet toga nečega i nekoga u čiju obranu staje.

2. Druga strana predzida

Pogubljenjem kralja Stjepana Tomaševića 1463. Bosansko Kraljevstvo pada pod osmansku vlast, a dio stanovništva prima islam. Neizbježna posljedica islamizacije bilo je prihvaćanje osmanske državne ideje, u kojoj je borba za osmansku državu istovjetna borbi za islam. U tome je smislu bila intonirana i ideologija o Bosni kao bedemu islama, kojom je prožeto i cjelokupno bosanskomuslimansko narodno pjesništvo: bosanski muslimani kao graničari, serhatlije, treba da i po cijenu života čuvaju vjeru, din, i (osmansku) državu, devlet.¹⁶ Tako, anonimni ljetopisac, suvremenik bitaka na Kupu ujesen 1491. i Krbavskom polju 1493. Hrvate dosljedno označava kao "nevjernike", a svoju stranu kao "pravovjerne".¹⁷

Četiri stoljeća kasnije Kosta Hörmann, visoki činovnik novouspostavljene habsburške uprave u BiH, zapisao je u Prozoru muslimansku narodnu pjesmu Boj na Sigetu, gdje se iz suprotnoga kuta prikazuje središnji događaj hrvatske nacionalne mitologije. Osmanska vojska uz goleme gubitke opsjeda Siget dvanaest godina, dok se ne ustanovi daje Sulejmanov čuvar pečata izdajica koji u dosluhu sa Zrinskim čak nagovara Turke neka odustanu, jer da je Siget neosvojiv. Kada pak na njegovo mjesto sultan postavi Bosanca, hodžu Čuprilića, Turci osvajaju grad. "Ban se ne htje predati nikako", što odgovara povijesnoj istini, nego "pobježe do Malteza grada".¹⁸

To pak nije točno, no posve je uklopivo u slojevit vrijednosni sustav po-graničja čiji stanovnici

trajno teže istaknuti vlastito junaštvo i dići cijenu vlastita uspjeha, samo što im se jednom u tu svrhu učini prikladnijim protivnika

16 M. Hadžijahić et al: Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini. Sarajevo 1977, str. 100-102.

17 A. Olesnicki: "Bezimeni turski ljetopisac o bojevima Turaka sa Hrvatima godina 1491 i 1493". Rad JAZU, 245, Zagreb 1933, str. 210-219.

18 K. Hörmann: Narodne pjesme muhamedovaca u Bosni i Hercegovini. I-II. Sarajevo 1888-1889, br. IX.

168|

prikazati kao također velika junaka, a drugi put kao kukavicu koji bježi; u izboru ne presuđuju činjenice nego drugi motivi (uostalom, ni opsada nije trajala 12 godina nego 40 dana). S te strane gledano, pjesma se posve uklapa u dominantnu ideju bosanskomuslimanske epike o nezamjenjivosti bosanskog junaka bilo kojim drugim junakom Osmanskog Carstva - on je najhrabriji i najpouzdaniji sultanov vojnik, onako kako je u hrvatskoj ideologiji hrvatski ratnik najbolji i najodaniji caru u Beču.

Veliki vezir Mehmed-paša Sokolović, zapovjednik opsade, Bosanac je i stoga - kao i Cuprilići, porodica koja je u 17. i 18. st. dala Carstvu važne državnike - simbol ratne slave u romantičnoj bošnjačkoj nacionalnointegracijskoj ideologiji. Kako ističe njen tvorac, upravo on "nam je učinio, da smo zaigrali prvu ulogu u smjesi naroda turske carevine", u njemu je "izvor veličine našeg ponosa, koji je tri vijeka prkosio istoku i zapadu".¹⁹

Potpun ekvivalent na svim razinama - poistovjećenje granice vlastite zemlje s granicom vjere, metaforiku bedema, predzidnu svijest - precizno nude dva bosanska ljetopisca, sudionika osmanskih vojnih operacija u prvoj polovici 18. st. Austrijska vojska, taj "neprijatelj vjere", udara na Bosnu, koja je "bedem islama", vojska pak kojoj sami pripadaju jest "islamska vojska", oni su "odabrani vojnici islamske krajine" i duž Save čuvaju "islamske granice", dok se na osmanskoj strani u borbama na Krimu ističu baš "alajbezi bosanskog ejaleta koji je čvrsta granica islama".²⁰

Motiv će opstati i u 20. stoljeću, pa autor dramskih spjevova iz epsko-povijesne tradicije Hamid Šahinović-Ekrem u komadu Zmaj od Bosne (1907) vidi vođu autonomističke bune Husein-bega Gradaševića kao nositelja svijesti bosanskih muslimana o njihovoj graničarskoj ulozi i važnosti za Carstvo, što sultan mora uvažiti, jer

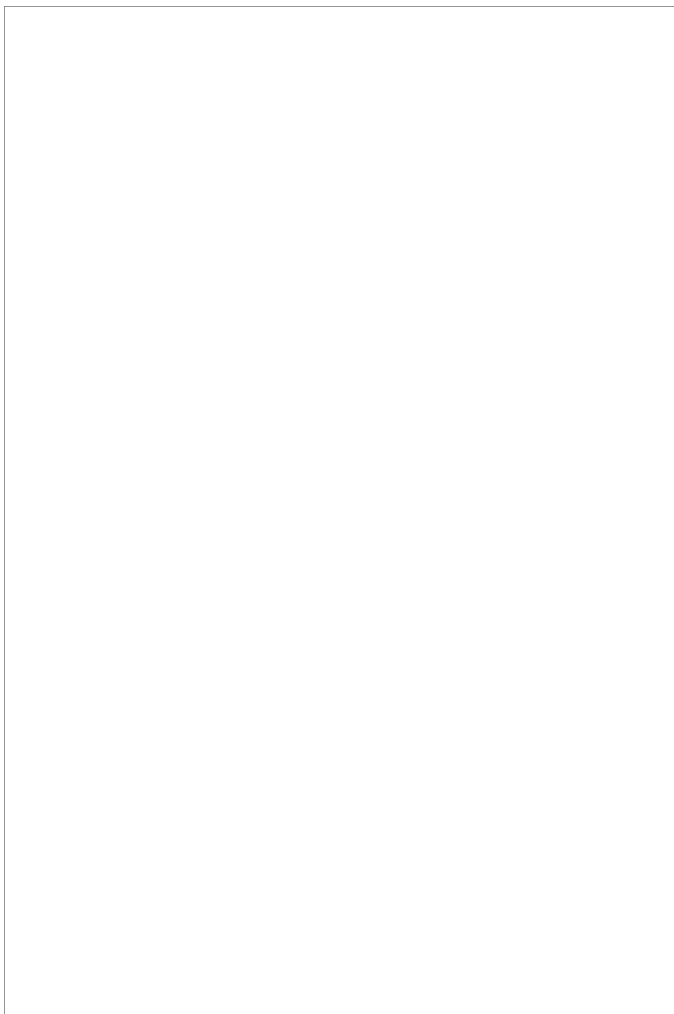
zna dobro kakav branik mi smo na granici, a prema Evropi.

19 S. Bašagić: Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine. Sarajevo 1900, str. 42.

20 O. Novljanin - A. Hadžinesimović: Odbrana Bosne 1736-1739. Zenica 1994, str. 39, 69-71, 77, 88, 90, 112, 126.

169

Štoviše, taj je argument bio "centralno idejno polazište muslimanskog romantičarskog stvaranja",²¹ kao što je bitka za Siget općenito bila snažno odjeknula u Carstvu i postala čest likovni motiv. Doduše, ne toliko uslijed svoje strategijske važnosti, koliko zbog toga jer je potkraj opsade, neovisno o vojnim zbivanjima, u svom šatoru umro stari sultan Sulejman, što je Sokolović vješto zatajio vojsci da se ne demoralizira.

Suvremena osmanska minijatura: veliki vezir Sokolović podnosi izvještaj mrtvom sultanu, dok vojnici donose glave pogubljenih branitelja (u sredini je glava N. Zrinskoga)

21 M. Rizvić: Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda. Sarajevo 1990, str. 544.

170

3. Troslojna i trosmjerna metaforika moderne hrvatske političke misli.

Samo pola stoljeća nakon Menčetićeve slike hrvatskih žala formalno se dokončala i druga polovica izvornoga konteksta u kojemu je metafora nastala i djelovala: Karlovačkim mirom 1699. i Požarevačkim 1718. određuju se osmanske granice s Habsburzima, odnosno Mlecima, tj. današnja hrvat-sko-bosanskohercegovačka granica. Počinje doba drugačijih odnosa snaga, u kojemu stari koncept borbenoga pograničja na objema stranama gubi oslonac u stvarnosti. S druge strane, među sklopom povijesne predaje koju je mlada inteligencija na čelu preporoda dobila u nasljeđe od hrvatskog plemstva bilo je i opće uvjerenje o povijesnom poslanju hrvatskog naroda, uključivši koncept predziđa kršćanstva. Sve da je i htjela, ona ga nije mogla ignorirati, ali ni ostaviti neizmijenjenim.

Hrvatski politički imaginarij uskoro će, prvi put u polarizaciji simboličkih diskursa, početi stvarati referentne točke za novo vrijeme i odnose. Te točke nastajat će u "narativnim, odnosno simboličkim tekstovima koje proizvode partneri u društvenim odnosima" kako bi "osigurali ideološke i emocionalne temelje interakcija i oblikovali sliku o sebi i partnerima",²² u društvu u kojemu se, uz sve više alternativnih svjetonazora, rađaju i pripadne alternativne konstrukcije identiteta.

Stoljeće kasnije pojavit će se prva hrvatska politička brošura s izrazito pro-gramatskim značenjem -

Disertacija iliti Razgovor darovan gospodi poklisarom (1832), naputak što gaje grof Janko Drašković napisao za zastupnike Hrvatskog sabora. U njoj je Hrvatska određena u bitno drugačijim relacijama:

Mi usried Europi ležimo, nama se prijeti istok i zapad, on tamnotom, ov preizbistrenjem [znanstveno-tehničkom nadmoći], on stopom iz kojega prije jednoga vieka se oslobodili jesmo ne tijući više u sužanjstvo umno zapasti; ov sjanjem, kojega gledat još odviš nejake oči puka našega jesu.²³

22 Z. Mach: "Religija i identitet u Srednjoj i Istočnoj Europi", Politička misao 4/ 1997, str. 131.

23 Usp. J. Ravlić: Hrvatski narodni preporod. I. Zagreb 1965, str. 110.

171

Stoga je nužno narod povesti srednjim putem, sredoputno, te imati mudrost i obrazovanje kako bi se on prepoznao.

Jedna je mogućnost, dakako, povratak na bedem, iako u novim okolnostima redefiniran: model istočne invazije od koje je Hrvatska obranila Europu više nisu Osmanlije nego Tatari (Mongoli). Najezda te moćne stepske konjice u 13. stoljeću. i teška pustošenja od Drave sve do srednje Dalmacije na jugu povijesna su činjenica, a njihovo povlačenje rezultat je niza okolnosti, među kojima zacijelo nisu nevažni ni gubici što su ih imali u nizu okršaja s Hrvatima, no nema pouzdanih potvrda da se igdje, pa ni na Grobniku, sjeverno od Rijeke, odigrala velika, odsudna bitka koja bi značila njihov potpun slom i trenutani izgon.

Pjesnik i visoki austrijski časnik Petar Preradović u pjesmi Na Grobniku 1851., u doba Bachova apsolutizma, najavljuje povratak predzidnoga motiva na velika vrata u javni diskurs i djelatnu politiku, ali na tematskom predlošku legendarne bitke 1242. na Grobničkom polju, kada "rod naš čil i zdrav" razbi tatarske "divje čete" i tako svojom krvlju "spasi zapad sav".

A što nam je Zapad dao Za uslugu tu?

Vječnu mržnju, primjer za to I učenost zlu. (...)

Zapad gine, trune, kunja, Život mu je loš, A istoku stoje munja U životu još. (...)

Pobit će se do dva svijeta Po prilici svoj.

Na predstražah mi smo četa, Prvi naš je boj! 24

24 P. Preradović: Izabrane pjesme. Zagreb 1972, str. 30-31.

172

To je prava antologija dotadašnjih značenjskih razina metafore predziđa, ali i najava novog razvoja: zasluga branitelja Europe, moralni dug obranjenih, njihova nezahvalnost kao znak općeg moralnog rasapa, te razočaranje branitelja, ali i nova nada u slavenski istok, nadahnuta kako romantičnom herde-rovskom idejom o povijesnoj misiji vitalnog slavenstva, tako i pragmatičnom potragom za novim saveznikom u političkoj borbi.²⁵ Hrvatska mora spremna dočekati sraz dvaju svjetova - germanstva i slavenstva, Zapada i Istoka, ali unutar iste Europe.

Međutim, izvorna je metafora već posve disfunkcionalna i anakrona: Osmanlije odavna nisu opasnost, a bosanski muslimani ne samo što nisu nikakvi Turci koje treba vratiti u Aziju nego autohtono slavensko stanovništvo, čak "najčistiji Hrvati" (Starčević će uskoro i izrijeком osporiti tradicionalni stav o islamu kao neprijatelju kršćanstva). Mongoli, izvaneuropski nekršćani, nametnuli su se idealnima da održe metaforu predziđa, te motiv obrane Europe i kršćanstva ispune novim sadržajem koji će ga sačuvati kao princip i argument. A njega je već 1842. jasno formulirao Dimitrija Demeter poemom Grobničko polje s opsežnim komentarima o tom "boju Davida i Golijata" za spas Europe.²⁶

Druga je mogućnost iskorak u neku novu, oprečnu metaforu, i upravo tada oblikuje se inkluzivni way/koji će se s ekskluzivnim predzidom nadmetati i prepletati do danas. Kao što je predziđe imalo svoga junaka u Zrinskome, tako se most zasnovao na djelovanju solunske braće Ćirila i Metoda,

bizantskih misionara među Slavenima u 9. st. koji su, da bi uopće mogli djelovati, s grčkoga na narodni slavenski jezik preveli nužne biblijske tekstove i obredne knjige. Uvjeti za nastanak njihova kulta pojavili su se već 1848. kao opravdanje tadašnjeg austroslavizma, jer je u prikladnoj povijesnoj interpretaciji njihov život mogao poslužiti kao osnovica za povezivanje slavenskih naroda Monarhije: Čeha, Slovaka, Slovenaca, Hrvata, ali i pravoslavnih Srba.

Tada se i u drugim zemljama koje su se držale bedemom kršćanstva (Zapada) javljaju slične ideje: u Poljskoj je slavenofilstvo plod razočaranja u Zapad, koji je dopustio podjelu zemlje, pa se piše da Poljska nema što naučiti od Zapada nego bi, naprotiv, dekadentni Zapad trebao učiti od nje; u Mađarskoj se ističu azijski korijeni Mađara, koji jesu nerazvijen, ali to zapravo znači nov i svjež narod nasuprot starim i umornim Nijemcima.

26 D. Demeter: Izabrana djela. Zagreb 1997, str. 83-98.

173

Novi koncept ne poništava Hrvatsku kao granicu - ona to ostaje, ali se prepoznaje kao dvosmjerna, propusna, pripada dvama svjetovima i obojima je prirodno prožeta. Najuporniji promicatelj nove hrvatske uloge postaje srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer. On se držao dodatno pozvanim na to s obzirom na tumačenja da se njegova biskupija prostire upravo na području nekadašnje Metodove "Panonske metropolije", pa bi Strossmayer bio i formalni Metodov nasljednik. Prema Strossmayeru, (staro)slavenski bogoslužni jezik u Hrvata, koji se do modernih vremena održao u Istri i na Kvarneru, ima kao zajednički hrvatskim katolicima i srpskim pravoslavcima poslužiti "da jaz tudjom rukom medju braćom raztvoren izpuni",²⁷ da bude "stvarni most" sjedinjenja Istočne i Zapadne crkve.²⁸

Ćirilometodska ideja opstat će kao važna sastavnica Katoličke crkve u Hrvata i u 20. stoljeću. No, dok ona povijesni identitet crpi iz razdoblja kada je crkveni raskol tek počinjao, Srpska pravoslavna crkva formira se u 13. stoljeću, i stoga povijesni identitet crpi iz razdoblja u kojemu raskol Istoka i Zapada postaje nepovratan. Tako i ćirilometodstvo i svetosavlje, koje će srpski teolozi dokraja elaborirati upravo nakon stvaranja jugoslavenske države, još jednom pokazuju kako "nije beznačajno koje povijesno razdoblje funkcionira kao kriterij".²⁹

Utoliko će se i u tom aspektu međuigra predziđa i mosta u hrvatskom političkom imaginariju trajno odvijati na fonu složenih povijesnih interpretacija, ne samo s obzirom na Srbe nego i među samim Hrvatima: s jedne je strane nacionalni ponos što su jedini zapadnokršćanski narod koji se izborio za bogoslužje na narodnom jeziku, a s druge ideološka nelagoda pred spoznajom da je takvo bogoslužje posljedica bizantskog utjecaja.

I još nešto. Budući daje svijet neopozivo prestao biti crno-bijel, ni Hrvatska više ne može biti jednoznačna, ma kakav predznak pritom uzimala, nego i sama sebe neizbježno otkriva kao polivalentan i polifunkcionalan entitet u jednako slojevitom kontekstu. Ostajući cjelina, i ostajući u istoj većoj cjelini - Austriji, ona simultano može biti definirana i premosno i predzidno. Isti

27 "Korizmena poslanica", Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske, XIII, 3, Đakovo, 15. veljače 1885, str. 57.

28 "Okružnica", Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske, IX, 4, Đakovo 1881, str. 46-7.

29 G. van Dartel: Ćirilometodska ideja i svetosavlje. Zagreb 1984, str. 96.

174

onaj, naime Strossmayer, koji je jednu njenu fasadu, balkansku, od predziđa pretvorio u most, drugu će fasadu, jadransku, koja se dotad nije prepoznavala kao pograničje, definirati upravo tako. Samo je ujedinjena Hrvatska, piše on u promemoriji ministru-predsjedniku Rechbergu u Beč potkraj 1860, "najpouzdaniji bedem ^uerldjllichsten Damni", "čuvarica i zaštitnica (Wachter und Beschiitzer)" austrijske obale od talijanskih ambicija.³⁰

Sve u svemu, Hrvatska uoči sloma apsolutizma ima u bitnome profilirane tri temeljne metafore za

propitivanje svog identiteta: polazišno raskršće, odnosno usredišnjnost, pa predziđe, tradicionalno i modificirano, te novooblikovani most; dvije potonje pak u oba moguća odnosa: kao nepomirljivo konkurentne i kao komplementarne. Obnova ustavnosti i saziv Sabora 1861. znače i formalan unos tih koncepata u institucionalni politički diskurs, ujedno i nastup nove političke snage - Stranke prava Ante Starčevića.

On nasljeđuje ideologemu o tome da su Hrvati narod "koj je iztoku i zapadu prkosio",³¹ jugoslavizmu suprotstavlja hrvatstvo, ali odbija njegovo poistovjećenje s katolištvom; hrvatska borba mora se voditi u političkim, a ne vjerskim kategorijama. O islamu i osmanskom sustavu govori bez stereotipova, čak izrazito afirmativno: Osmanlije nisu bili barbari nego nosioci visoke kulture, a "barbari" su Nijemci i oni su glavni neprijatelji hrvatske samostalnosti. Utoliko ni Zrinski nije nikakav "hervatski Leonida", jer "Leonida pade, braneć svoju domovinu, a taj Zrinski pogibe, braneć nepriatelje svoje domovine!" tj. Austriju i Habsburge, uzviknuo je u Saboru kada je bilo predloženo da zastupnici sudjeluju u proslavi 300. obljetnice Sigeta.³² U podlozi takva obrata stoji snažno protunjemačko raspoloženje na slavenskom jugu zbog unutrašnje politike Monarhije, sada pojačano strahom od moćnoga i prodornoga njemačkoga kapitala.

Najutjecajni pravaš druge polovice 19. stoljeća u Dalmaciji, svećenik Mihovil Pavlinović, možda najjezgrovitije sažima muku s definicijom motiva

30 V. Krestić: "Konceptije Josipa Jurja Štrosmajera o istočnom pitanju", Istraživanja, 5, 1976, str. 403-404.

31 A. Starčević: Politički spisi, Zagreb 1971, str. 124.

32 Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1865/7, Zagreb 1867, str. 524.

175

predziđa u vremenu kada je izvorno značenje postalo bespredmetnim, pa i opterećujućim, a novo se tek napipavalo. Kao izvor nacionalnog ponosa ono, dakako, ni za nj nije sporno, ali s koje strane zida Hrvatska stoji u novim prilikama - to je već teže odrediti. Dok se Hrvati i Srbi zajedno opiru talija-nizaciji i germanizaciji, Pavlinović 1868. ističe da su Hrvati, kao što su nekoć "kršćanskom zapadu bili predstraža od nekršćena iztoka", "danas pozvani" srpskom istoku biti "predstraža od zavidna i sumnjičava zapada",³³ ali kada se već dogodine odnosi pokvare, naglasak će biti na razlikama "od pamtivieka", na tome daje "Hrvatstvo od zapada; srbstvo od istoka".³⁴

Kraj stoljeća donosi novu dinamiku. Hrvatski studenti u Pragu počinju pod utjecajem Masarykova liberalizma i ideje slavenske solidarnosti zahtijevati suradnju s drugim Slavenima, uključivši pravoslavne, te u početku 1897. izdaju list Hrvatska misao koji se obara na historicizam u politici. Za njih, frustrirane neefikasnošću klasičnih stranaka, naslov antemuralea nije čast nego sramota za Hrvate; mladež treba da "počne realno misliti" i "promišljeno raditi" umjesto da se zanosi beskorisnim zdravicama - a primjer za njih je upravo citat U boj, u boj! (...) Neka Turčin zna kako mremo mi! iz završne arije Zrinskoga u Zajčevoj operi.³⁵

I u zemlji je Ujedinjena hrvatska i srpska akademska omladina čvrsta u stavu da vremena zahtijevaju hitno sređivanje hrvatsko-srpskih sporova i suradnju protiv Dranga nach Osten. Jaka Hrvatska uvjetovala bi povoljniji razvoj na Balkanu, jer "leži na pragu, s kojega hapsburška monarhija koraca na istok", i uz takvu Hrvatsku kao "jaku obranu" od nijemstva već samostalna Kraljevina Srbija imala bi okupiti ostale Južne Slavene.³⁶

Istodobno stara generacija saborskih političara vidi sebe kao partnera u austrijskoj ekspanziji na jugoistok, i živi u iluziji da je dinastija blagonaklona prema Hrvatima, pa će kad-tad shvatiti koliko joj je Hrvatska strateški važna. Vođa protumađarske oporbe Aleksandar Bresztyenszky izjavljuje da bi jaka Hrvatska bila "najnaravniji most" Austro-Ugarske u njenu prirodnu

33 M. Pavlinović: Izabrani politički spisi. Zagreb 2000, str. 111-112.

34 M. Pavlinović: Izabrani... str. 136.

35 "Što hoćemo" [urednički uvodnik], Hrvatska misao, I, 1, Prag, 10. siječnja 1897, str. 3.

36 Ivan Lorković: "Rački", Narodna misao, Zagreb 1897, str. 201-202.

176

prodiranju na Balkan,³⁷ a Grga Tuškan govori o providnosnoj zadaći hrvatskog naroda da bude "posrednikom između zapada i iztoka", da na istok širi zapadnu kulturu i kršćanski moral, što je sposoban ostvariti jednako

sjajno i vitežki, kako je zadovoljio svojoj prvoj zadaći, kad je branio zapad od iztoka. I onda, kad on ovu zadaću na se preuzme i izvrši, ja sam uvjeren, da će on dobiti nagradu za svoje žrtve, koje je on pridonio zapadu i kršćanstvu (...) A ta će nagrada biti njegovo ujedinjenje i samostalnost.³⁸

Kada pak na istoj liniji zagrebački dnevnik na njemačkome Agramer Tagblatt, u kontekstu gradnje željezničke pruge u dolini Neretve, Hrvatsku nazove "mostom preko kojega će Monarhija prijeći na Balkan", planut će mladi Frano Supilo, predstavnik nove, borbene pravaške generacije, također polazeći od hrvatsko-srpskog interesnog zajedništva kao jamstva unutarnje hrvatske stabilnosti, što je pak preduvjet svake ozbiljne akcije:

Hrvatska kao most na Balkan znači: Hrvatska stafaža Beča i Pešte za Drang nach Osten (...) Kojim pravom možemo, da se nudimo kao most drugim idejama, naperenim proti interesima naše rodjene braće [Srba i Bugara]? (...) Mi sa ovom teorijom o "mostovima" navlačimo na sebe odijum balkanskih naroda, koji se bore za svoju slobodu i obstanak.

Hrvatska kao most na Balkan, to je negacija svakog narodnog ideala (...) Hrvatska kao most na Balkan (i kome još most!) to je najponiženija uloga, koja se može namieniti jednome narodu (...) Prestanite, za miloga Boga, sa tim 'mostovima', inače će Hrvata biti stid reći, daje Hrvat (...)

Čuvajte radije Zagreb od onih, koje mislite na 'mostovima' prevadjeti na Iztok; to bi bila neka - hrvatska misija, koju odavna željni očekujemo.³⁹

Tri godine kasnije, pošto je i formalno zasnovao suradnju Hrvata i Srba, Supilo je jednakom žestinom ismijao - ali odmah i redefinirao - i drugi te-

37 Stenografički zapisnici Sabora kralj[evina] Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. 1897-1902, I/1, god. 1897. Zagreb 1897, str. 522.

38 Stenografički zapisnici Sabora..., str. 625.

39 "I opet 'most'", Novi list, IV, 159, Rijeka, 16. srpnja 1901, str. [1]. Supilo je za položaj Hrvatske u novim prilikama i izriječkom upotrijebio termin "obrnuti antemurale".

177

meljni motiv, predziđe, i one koji ga rabe u ispraznoj političkoj kombinatorici, stalno očekujući nečiju protuuslugu za nekadašnje vojne napore. Time "možemo da obsjenimo samo - sebe", što je najveća opasnost za svaki narod, jer:

Kada bi i stajala tvrdnja, da smo mi spasili zapad i njegovu kulturu od iztočne turske najeзде, ipak to znači biti sliep i ne vidjeti današnju posve iz-mjenjenu situaciju (...) U prijašnjim vjekovima bili su Turci razoran elemenat, danas dolazi sa zapada intelektualni, moralni i ekonomski elemenat (...)

Za to je upravo smiešno i pomišljati na to, da će nas netko štediti ako mu kažemo - kako smo mi štit zapada. Koga da mi branimo i od koga? Od Turaka? Od balkanskih Slavena? A obsjenjujemo li se i nadalje i zavodimo sa 'predzidjem kršćanstva', onda u današnje doba, to znači, da pogodujemo prodiranju zapada na iztok. Pogodovati mu pako u bilo kojoj formi u bilo kojem pravcu i sa bilo kojom namjerom, znači kopati sam sebi grob (...)

Nama je jedini spas i naša je jedina misija, da danas budemo predzidje i štit iztoka, bedem

Istodobno, upravo onakvo predziđe na kakvo se okomio Supilo revitali-zira se među katoličkim integristima, zagovornicima restauracije društva na kršćanskim principima. Krčki biskup Anton Mahnič pokreće 1903. tromje-sečnik čije zaglavlje sve govori: naslov je Hrvatska straža, a geslo Antemurale Christianitatis. Istina, sredstvo više neće bit mač, kao u doba križarskih ratova, nego riječ, ali terminologija je dosljedno ratnička: bitna je značajka Crkve "vojevati" protiv svih koji je napadaju, "cijela kršćanska obitelj je velika vojska, kršćanski život neprestani rat", a škole, novine i Sabor "bojno polje", odnosno "ratište" na koje treba "odvažno i odrješito" stupiti, pa će "neprijateljski redovi brzo uzmaknuti".⁴¹

U sklopu sveopće polemike simboličkih diskursa predziđe se javlja i u kontekstu gdje ga dotad nije bilo - na moru; Hrvatska dobiva i maritimne Ter-mopile. Time ujedno metaforu zahvaća još jedan proces: unutarnja značenjska

40 "Predzidje iztoka", Novi list, VII, 265, Rijeka, 24. rujna 1904, str. [1].

41 "Zvanje katoličkih svjetovnjaka u naše doba", Hrvatska straža, I, 1, Krk 1903, str. 10-19. Takvu impostaciju pojačavaju i suradnički pseudonimi: Čuvar s Adrije, Hrvatstražar...

178

fragmentacija. Dotad je, bez obzira na varijacije, ipak stabilno označavala Hrvatsku kao cjelinu u odnosu spram neke veće cjeline; otad će označavati (i) određene dijelove Hrvatske koji stječu predzidnu funkciju u odnosu na nju sâmu neovisno o tome je li ona pritom dio kakva širega državnoga, kulturnoga, vjerskoga ili geopolitičkoga konteksta. Veliko predziđe raslojava se na mala, lokalna predziđa.

U ljeto 1866. austrijska ratna mornarica, iako znatno slabija, nanijela je kod Visa težak poraz talijanskoj, te tako odbila talijanske pretenzije na istočni Jadran. Kako su među mornarima velika većina bili dalmatinski Hrvati, pobjeda je doživljena kao nacionalni trijumf, kao obrana obale koja je, iako formalno pod austrijskom vlašću, u biti hrvatska.

Viška općina u svečanom brzozjavu u Beč, koji je kasnije tiskan i razaslan svim dalmatinskim općinama, svoj otok naziva "jakim braništem dalmatinskih žala".⁴² Na proslavi 20-obljetnice, 1886, govornik iz sjeverne Dalmacije već jasno uklapa pomorsku bitku u opće značenjsko polje tradicionalne metafore, izjednačujući prije svega dva junaštva i dva bojišta, kopneno i morsko: "naš krasni kraj od vajakada je bio okršćen 'antemurale christianitatis'", pa kako su stari nekad čuvali taj naslov, tako "i danas u mišicama sinova ove zemlje vri junačka krv, klije hrabrost i srčanost".⁴³ Proći će još pet godina i dva će pothvata biti poistovječena u svim kategorijama, uključivši i "krst časni", besmislen u sukobu s katolicima. Novinski uvodnik uoči 25. obljetnice Vis izjednačuje s ostalim toposima nacionalnog antemuralea:

Nije dosta Klisa, nije dosta Knina, Sigeta, Jajca, Grobnika, nije dosta stotinu kulinā, gradinā, pod kojim kosti hrvatskih junaka otrunuše, nije dosta ravnih poljanā, megdanā na kojim Hrvat za krst časni i slobodu zlatnu na potoke krv lio, već hoće se i môra. - Sutra hrvatski narod slavi svoje junaštvo 44 na moru.

Glavni govornik na proslavi, opet svećenik, zastupnik Visa u Dalmatinskom saboru Stjepan Buzolić, ustvrdit će da se i mali narod može obraniti i opstati ako je odan krepostima i ako vrši svoju dužnost. Kada su perzijski

42 P. Kuničić: Viški boj. Zagreb 1892, str. 152.

43 P. Kuničić: Viški, str. 181.

44 [J. Kapić]: "Viškim junacima", Pučki list, 6, Split, 17. srpnja 1891, str. [1].

179

"čopori" napali Grčku, zadržali su ih u Termopilama Leonidini "sokolovi" po cijenu života. No, oni

su samo vršili svoju dužnost, baš kao što

možemo kazati s osobitim ponosom mi Hrvati o našem Leonidi, Nikoli Zrinjskomu, i o šaki njegovih neumrlih sigetskih sokolova. A zar se to isto ne može reći i o vama, besmrtni viški vitezovi?⁴⁵

I dok je tako do daljega povučena granica na morskom dijelu simbolične geografije i hrvatska politika u Dalmaciji čak potkraj stoljeća, na podlozi zajedničke ugroženosti velikonjemačkim planovima, predobila simpatije dijela talijanske javnosti, na kopnenom dijelu granice, na sjeveru, napetosti su jačale. Na jedanaestu obljetnicu viškoga boja August Šenoa naznačio je s hrvatske strane metaforu koja sažima funkciju toga prostora: usprkos romanizaciji velikaša i gospode, u srednjem vijeku "još je Istra naša bila, jošte branik svih Hrvata", pa će neizbježno doći dan kada će, probuđena i ojačana, opet takvom biti.⁴⁶

Motiv predziđa na istome je prostoru intenzivno razvijala i mletačka strana, pa se na tome sjevernom hrvatsko-talijanskom doticalištu uspostavio paralelizam funkcionalno i, osim vjerske sastavnice, sadržajno istovjetan onome na hrvatsko-bosanskome pograničju. Mnogi providuri i gradski rektori nazivaju Istru "štitom Vladarice (loScudodellaDominanteo Scudo della Dominante)", tj. Venecije, a providur i generalni inkvizitor Istre Marco Loredan izvještava 1615. Senat o prilikama na mletačkom dijelu poluotoka, ističući kako je Istra "predziđe, može se reći, ovome Gradu (l'antemurale, si pud dir, di questa Citta)".⁴⁷ No, ono što je za Mletačku Republiku nasuprot Austriji bio ponajprije regionalni vojno-politički termin, za ujedinjenu Italiju postaje dominantno kulturološka, vrijednosna kategorija, posebno razvijana nakon iredentističkoga kongresa u Udinama 1903.

Kraljevina Italija u tome sporu sebe vidi kao dio veće cjeline koju joj je misija braniti (baš onako kako su u protuosmanskim ratovima Hrvati sebe vidjeli kao granicu jednoga, a bosanski muslimani sebe kao granicu drugoga svijeta): ona je bedem romanskoga svijeta i uopće Zapada pred hrvatskim (i slovenskim), tj. općenito slavenskim nadiranjem, ona je čuvarica kulture pred barbarstvom. Nakon Prvoga svjetskog rata, kada se bude određivala granica s

⁴⁵ P. Kuničić: Viški boj. Zagreb 1892, str. 214.

180

novonastalim Kraljevstvom Srba, Hrvata i Slovenaca, Rijeka će se definirati kao "krajnja italska braniteljica Julijske krajine, krajnji bedem latinske kulture, posljednja nositeljica danteovskog znaka",⁴⁸ a u sporu nakon još jednoga svjetskog rata i svećenik će isticati da upravo onuda, gdje su već Rimljani bili napravili limes da "obrane Italiju od barbarskih upada", prolazi "granična crta (la linea di demarcazionealineadidemarcazione) između Istoka i Zapada, između Italije i Balkana, između Istre i Hrvatske".⁴⁹

Kraj stoljećâ donosi još jedan bitan element u općem razvoju simboličnih diskursa, jedino što je nedostajalo da se slika kompletira i uzmogne kazati kako su Hrvati stekli ulaznicu u modernost, ako je ta ulaznica - sposobnost za autoironiju. Ante Kovačić i Antun Gustav Matoš, pisci ponikli u okviru Star-čevićeve ideologije, britko će ismijavati demagoge koji u jednoj osiromašenoj zemlji grade karijere frazama o junaštvu i povijesnoj misiji.

U noveli Bježi-hajka (1880) Kovačiću je meta ne samo temeljni nacionalni mit nego i dominantan tip političkoga diskursa u Hrvatskoj. Jedne zime u selu sjeverno od Zagreba pronio se glas daje u blizini viđena "prava nakaza od vuka", pa se seljani dogovaraju da povedu hajku. Njihov sastanak u seoskoj krčmi žestoka je parodija besplodnih rasprava u Saboru: u općoj galami podnose se nacrti, prijedlozi i interpelacije, sudionici se razmeću latinskim izrekama i patetičnim vizijama, a glavnu riječ vodi učitelj koji "čitav sviet samo u hiperbo-lah shvaća". Kako dramatično upozorava, taj "krvolok u našoj občinskoj šumi (...) prieti obstanku našem", štoviše, ne doskoči li mu se,

prieti pogibelj i dalnjim krajevom! Pučani i gospodo! Mi smo antemuralis Evrope, predzidje svieta, mi smo junaci! naši djedovi bijahu junaci, naši potomci junaci treba da budu, hoće li da imadu

veliku budućnost!50

46 "Duvna (Istarska priča)", Vienac, IX, 30, Zagreb, 28. srpnja 1877, str. 475.

47 Relazione dell'Illustrissimo et Eccellentissimo signor Marco Loredan (...), in: Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, vol. II, fasc. 3-4, Parenzo [Poreč] 1886, str. 46.
- Za ove sam podatke zahvalan dr. Miroslavu Bertoši.

48 Nacrt Statuta Slobodne Države Rijeke, u: A. Damiani: "Vrijeme ludosti", Dometi, 4/ 1986, str. 35.

49 L. M. Torcoletti: Spigolando nelpassato diFiume. Rapallo 1951, str. 39.

50 A. Kovačić: Sabrane pripovijesti. Zagreb 1910, str. 131. Kada je pak hajka povedena, učitelj ju je proveo na stablu dršćući od straha, a na kraju se pokazalo da vuka uopće nema.

181

Matoš će pak u članku Književnici bez literature (1904), ogorčen što kulturne ustanove pod utjecajem konzervativnog svećenstva ukidaju književne listove u kojima surađuje mlađi, modernistički naraštaj pisaca, ironično po-entirati:

Književnici bez književnosti - to je bilans savremenog književnog života u Hrvatskoj. To je plod katolicizma. Hrvatska, jučerašnji antemurale christia-nitatis, bedem kršćanstva, kako ju je nazvao rimski papa, danas je antemurale stupiditatis, bedem gluposti.51

S takvom značenjskom prtljagom - polifunkcionalnom, adaptabilnom i izrazito raslojenom - glavni hrvatski simbolični diskursi stižu na novu prekretnicu.

4. Jugoslavensko razdoblje i intermezzo Nezavisne Države Hrvatske.

Godine 1918. još se jednom raspao kontekst i trebalo je krenuti iznova, u novim političkim i državnim konstelacijama. Nastanak jugoslavenske države trenutak je kada se sve zajednice koje u nju ulaze suočavaju s izazovom da preispitaju i nanovo definiraju svoj identitet. A otvoreno pitanje nacionalne samoidentifikacije podrazumijevalo je još jednom i izbor identifikacije s kulturnom paradigmom Istoka ili Zapada.

Jedan od prvih važnih dokumenata na hrvatskoj strani bio je Državno uređenje ili Ustav Neutralne Seljačke Republike Hrvatske, što su ga 1. travnja 1921. u Zagrebu usvojili zastupnici Hrvatske republikanske seljačke stranke, i u preambuli kojega stoji da Hrvati, "maleni mirotvorni seljački narod",

sporazumno s konservativnim Zapadom čuvamo tisućljetne temelje kulture i privrede, a zajedno s revolucionarnim Istokom stvaramo državu u kojoj svi (...) odlučuju sveukupnom vladom i upravom.52

Hrvatsko je društvo definirano u jasnome europskom kontekstu, ali dual-no, no ta dvojnost ne znači unutarnju raspolućenost nego izvorište plodnosne

51 A. G. Matoš: Sabrana djela. XV. Zagreb 1973, str. 87.

52 S. Radić: Politički spisi. Zagreb 1971, str. 368-369.

182

sinteze. Novo je pak to što se ona više ne odvija toliko na prostornoj horizontali, koliko na vremenskoj vertikalni, ne znači sintezu različitih kultura, situiranih u prostoru, nego različitih društvenih vrednota, situiranih u vremenu, u kategorijama tradicionalnoga i modernoga, staroga i novoga.

Zgrožen netom proživljenim ratnim stradanjima, najutjecajniiji međuratni pisac lijeve inspiracije, ali i poštovatelj Starčevića i Supila, Miroslav Krleža u eseju Nekoliko riječi o malograđanskom

historizmu uopće (1926) radikalno raskrinkava ne samo svaki militarizam nego i sve nacionalne mitove zasnovane na apoteozi junaštva kao malograđansku "zaljubljenost u aristokratsku prošlost".

Da smo 'Antemurale Christianitatis', to nisu govorili samo nama, nego svim nacionalnim bijedama katoličkim na Dunavu i na Visli, koje su ginule na krvavoj predstraži evropskih interesa, dok se u centru civilizacije bančilo (...) Mi se hvalisavim citiranjem tih glupih laži spuštamo do onog najnižeg stepena provincijalne zatucane svijesti, na kome nam pamet maše repom pred strancima ropski servilno...53

Tako razlaz u interpretacijama između ljevice i desnice postaje nepremostiv. Isusovac Fran Binički drži daje biti predziđem hrvatska "zavjetna misao", uloga što ju je "namijenio Božji promisao" narodu koji se naselio "na razmeđu Istoka i Zapada" da ondje "stoji kao čvrsti, živi zid, posve prožet vjerom katoličkom".54 Providnosna misija proteže se i na sam teritorij, čiji genius loci Hrvati baštine, jer se i prije njihove doseobe, u rimsko doba, ondje kršćanstvo sukobljavalo s poganskim kultovima, a kako je i prije vlastitog pokrštenja Hrvat "pomogao skršiti Avare, suzbio još nekrštene Bugare, odupro se Arapima, a na Dravi zaustavio Madžare", dokaz je to kako je Bog "mogao upotrijebiti i neznabošce, da suzbiju napadaje na kršćanstvo".55 Drugim riječima, Hrvati su i prije primanja kršćanstva bili izabrani Božji narod, samo što tada toga nisu bili svjesni, a s pokrštenjem ulogu preuzimaju i provode svjesno.

U radikalnom izvođenju konsekvencija granica se više ne povlači samo prema vanjskom svijetu nego se produžuje u mnogostruke unutarnje granice

53 M. Krleža: Deset krvavih godina i drugi politički eseji. Zagreb 1971, str. 120-121.

54 F. Binički: Predziđe kršćanstva. Zagreb 1924, str. 10.

55 F. Binički: Predziđe, str. 13.

183

među samim Hrvatima: nacija je nekoć bila homogena, kao takva razgraničena od nekršćana, poslije i pravoslavnih kršćana; sada je pak heterogena, i sama ispresijecana granicama, bezbrojnim, na sve strane okrenutim bedemima koji razdvajaju "dobre" ili "prave" od "loših" Hrvata - onkraj predziđa ostaju svi koji nisu katolici: srednjovjekovna Crkva bosanska ("bogomilsko krivovjerje"), pa "protestantsko krivovjerje", a predziđno poslanje nastavlja se i u moderno doba kao otpor adventistima i drugim "sektama", te "bezbožnim" socijalistima, liberalima, marksistima...

Sve što je Binički tumačio teologijski, jedan će drugi svećenik, predsjednik Matice hrvatske Filip Lukas, elaborirati antropogeografski. Za nj se povijest naroda ne može odijeliti od njegove zemljopisne osnovice, te su i Hrvati "funkcija prostorne točke gdje žive". Nekoć je Hrvatska bila "bedem protiv Istoka" i pošlo joj je za rukom da se "očuva kao 'predziđe Zapada'".56 Bila je, dakle, dio jedne veće tvrđave, te su joj utoliko u zapadnom i sjevernom zaleđu načelno bili saveznici, makar nesložni i nezahvalni. U međuvremenu, u poratnoj emigraciji, Lukas shvaća daje to samo pola istine, te daje Hrvatska zapravo utvrda po sebi, opkoljena sa svih strana, bez saveznika, u potpunu poistovjećenju ne više s općim kršćanstvom nego samo s katolištvom. Da su Hrvati suzbili Osmanlije, to se općenito zna i priznaje, to je, uostalom,

shvatljivo iz osnovnih opreka dvaju svjetova, Istoka i Zapada, ali da su Hrvati sa svoga prostora suzbili i provalu protestantizma u pravcu Istoka, i to baš upravljena iz Kranjske, dakle iz jezgre današnje Slovenije, to se do sada nije nigdje isticalo, a ipak je tako (...) U takvom položaju se nalazila tada Hrvatska, pritisnuta i sa Zapada, iz Slovenije, i sa Sjevera, iz Ugarske [u kojoj potkraj 16. stoljeća protestanti stječu većinu], pa je ipak odoljela i pobijedila.57

Za ustaški pokret, koji je pod osovinskim pokroviteljstvom 1941. proglasio satelitsku Nezavisnu Državu Hrvatsku, država je bila vrhovna vrednota. No, ustaše nisu ismijavali ni napadali slavenstvo nego su jednostavno držali da Hrvati s tim svijetom nemaju ništa i da im je on, kada su mu se priklanjali,

56 "Geografska osnovica hrvatskog naroda", u: Zbornik Matice hrvatske o tisućoj obljetnici hrvatskoga kraljevstva, Zagreb 1925., str. 29.

57 "Da li je Jugoslavija nastala na temelju narodnog samoodređenja", Hrvatska revija, II, 1, Buenos Aires, ožujak 1952., str. 35-36, 37.

184

rotivniku piše diferencirano: Anglo-Amerikanci jesu vojni, ali ne i kulturološki i povijesni neprijatelji niti to mogu biti, jer povijesna je misija Hrvata obrana Zapada protiv Istoka, odakle su dolazile sve prijetnje kroz povijest, sve do suvremene borbe protiv boljševizma.⁵⁸

U središtu je ustaške ideologije, dakle, geopolitička interpretacija, te u njoj nema ni katolištva ni uopće kršćanstva, jer bi to priječilo težnju za integracijom bosanskih muslimana u hrvatsku naciju. Zato se metafora predziđa, bez koje se u ustaškoj simboličnoj geografiji i samopercepciji ipak ne može, ukorjenjuje u značenjskom polju bitke s Mongolima na Grobničkom polju, a ne u protuosmanskim ratovima. Kada je Ante Tresić Pavičić o 700. obljetnici navodne bitke tiskao knjigu o njoj, u predgovoru je interpretaciju nacionalne povijesne misije kao "straže na najopasnijem i najvažnijem položaju"⁵⁹ utemeljio ponajprije na tom događaju.

Domaći pak neprijatelj, partizani, za koje se tvrdi da su isključivo Srbi, zapravo su "predstraža sovjetskog imperijalizma", bezobzirni "u nastojanju da unište predstražu Europe - hrvatsku državu", i "nas Hrvate na jugoistočnom izbojku Srednje Europe",⁶⁰ odnosno Hrvati, kao "duhovni predstavnici više puta milenijske Evrope", ne smiju "napustiti svoj poziv" da se opru "provali Azije s boljševičkom najezdom u zapadno-evropski krug".⁶¹ Dobrovoljačka Hrvatska legija u sklopu osovinskih snaga na istočnom bojištu prinos je takvoj borbi. "Opet smo predziđe vjere, sinovi krvavog plota", pjeva jedan legionar, videći sebe i drugove kao one koji su otišli pod Staljingrad braniti kulturu od "crvene aveti" i biti "novi klanac Termopila" za zapadnu Europu, pa će im na grobovima stajati što i Leonidi:

58 Usp. T. Macan: Spremnost 1942-1945. Zagreb 1998.

59 A. Tresić Pavičić: Izgon Mongola iz Hrvatske. Zagreb 1942, str. 20.

60 "Novi beogradski pokušaji" [urednički uvodnik], Spremnost, II, 98, Zagreb, 9. siječnja 1944, str. 1

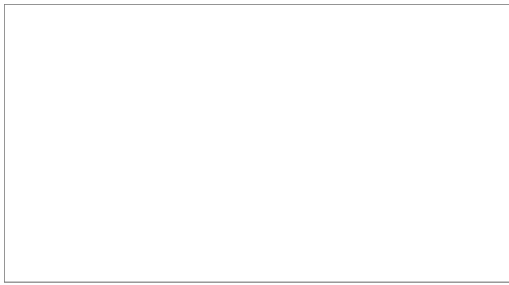
61 Bonifacije Perović: „Odmazda nad duhom", Spremnost, IV, 159, Zagreb, 4. ožujka 1945, str. 2.

185

Pozdrav isti, štoje bio termopilskoj hrabroj straži: 'Izvršismo svoju dužnost; Domovini, stranče, kaži!'⁶²

Nakon sloma 1945. antikomunisti, razasuti u emigraciji, zaključuju da je za Hrvatsku još jednom bio koban njen predzidni, granični položaj, daje, obnovivši nakon rata Jugoslaviju i priznavši vlast Titovih komunista, sebični i nezahvalni Zapad opet je izdao Hrvate. Pjesnički najjači izraz takva raspoloženja dao je 1948. pisac i ustaški dužnosnik Antun Bonifačić u poemi Kip domovine 1945. U tom fantazmagoričnom i sarkastičnom svođenju povijesnih i političkih računa, Hrvat se pokazuje kao "vječna budala", a Hrvatska kao "vječni Siget, majčica sto Termopilā" - među njih su, osim onih tradicijom verificiranih poput Grobnika i Sigeta, uvrštena i dva nova iz netom okončana rata: Višegrad na Drini, "istočnoj granici Hrvatske", i legionarski Staljingrad. Hrvati su pred partizanima i Crvenom armijom na kraju rata krenuli u povlačenje u "dubokoj, djetinjoj" vjeri da će ih Zapad dočekati, jer su se za nj borili i branili "zakon, uljudbu, vjeru Kristovu", a završili su prevareni - zapadni saveznici izručili su ih "ološu balkanskom".

Postasmo međa Istoka, Zapad nam raku izkopa. 'Occidentem appello' ostapraznim zvukom. (...) Iztok na jednoj obali, Zapad na drugoj, spremiše najveći pokolj hrvatski.⁶³

Radikalna emigracija, koju svaki spomen mosta asocira na ideologiju jugoslavenstva, ustrajava u motivu predziđa, u nadi da će tako zainteresirati zapadne vlade za hrvatsko pitanje. Bitne aspekte njena svjetonazora ikonografski objedinjuje poštanska marka što ju je u propagandne svrhe tiskala 1953: na njoj

62 "Grobovi drugara", u: Pero Kojaković: Pjesme legionara, Dubrovnik 1943, str. 42.

63 A. Bonifačić: Izabrana djela. Zagreb 1996, str. 107.

186

su povijesni hrvatski grb, portret kardinala A. Stepinca, žrtve montiranoga komunističkoga procesa, maksimalistički zemljovid Hrvatske, te kamena krstionica kneza Višeslava iz cca. 800. godine, simbol pokrštenja Hrvata, a ispod svega natpis: Antemurale Christianitatis - Pope Leo X1519.

No, metafora mosta ne sviđa se ni demokratskom i tolerantnom Vladku Mačeku, također izbjeglome vođi Hrvatske seljačke stranke. Kada ga je također izbjegli liberalni novinar Bogdan Radica potkraj 1955. upitao ne bi li "ipak" Hrvatska, kao katolička i zapadnjačka zemlja, "mogla biti most između Srednje Europe i Balkana", odbio je Hrvatsku definirati u vjerskim kategorijama, kao "katoličku", a onda se pozabavio onom metaforom:

Nije za mene Hrvatska ni zapadnjačka, ni istočnjačka, nego je seljačka. Ne sviđa mi se riječ most, jer se po mostu gazi, a po nama se ionako već gazi stoljećima. Pokojni Stjepan Radić namijenio je u svojoj viziji Hrvatskoj posve drugu ulogu, nego da bude bilo čiji most [Njena je misija] da zapali baklju seljačke i narodne slobode, pravednosti i čovječnosti.⁶⁴

Za to vrijeme u zemlji nova vlast uvodi diktaturu. Prvih deset godina opterećivalo ju je i razgraničenje s Italijom, koje je prijetilo i oružanim srazom, a 1948. uslijedio je spektakularan raskid sa sovjetskim blokom. Vodstvo je svjesno da u novoj situaciji ne može preživjeti bez oslonca na Zapad usprkos nepomirljivim ideološkim razlikama. Josip Broz Tito na zboru u Sloveniji 11. rujna 1952, u jeku tršćanske krize, odbija svaku pomisao da bi Jugoslavija mogla pristati na političko uvjetovanje zapadne pomoći, ali drži da ozbiljnih zahtjeva za ustupcima neće ni biti, jer su zapadni vođe svjesni da prije svega oni sami

u ogromnoj mjeri dobijaju time što smo mi na ovome terenu, na Balkanu, geografski i duhom jedinstveni, što imamo snažnu oružanu armiju i što stojimo kao stijena koja brani i Zapad braneći i čuvajući sebe. Zapad je sa te strane u velikoj mjeri zaštićen. Mi (...) braneći svoju slobodu i nezavisnost od njih [SSSR-a i njegovih satelita], samim tim objektivno branimo i Zapad.⁶⁵

Jugoslavija kao stijena koja brani Zapad, to nije drugo doli varijacija stare hrvatske predzidne misije i njena primjena na novonastali kontekst.

64 B. Radica: Živjeti-nedoživjeti. II. München-Barcelona 1984, str. 501.

65 J. Broz Tito: Dela. VI. Zagreb 1955, str. 200-201.

187

I talijanski je politički i medijski diskurs u to doba obilovao metaforama svoje zemlje kao branika, bedema i prve linije demokratskog svijeta nasuprot komunizmu. U jednom govoru u Srbiji potkraj 1952. Tito se tako pozabavio novinskim člankom koji je Italiju definirao kao "prvu liniju obrane od

komunizma" i uzvratio polemičnom razradom teme. "Kad se gleda sa strane protivnika", dakle sovjetskoga bloka, onda je Jugoslavija a ne Italija ta prva obrambena linija, dok su Talijani "u prvoj liniji pozadi", "oni su na zadnjoj strani".⁶⁶ Ukratko, talijanski diskurs ne diferencira komunizam i ignorira Titov raskid sa Staljinom, pa za nj bojišnica počinje u Trstu i Jugoslavija je na komunističkoj strani. Jugoslavenski diskurs inzistira upravo na tom diferenciranju kao temelju svog identiteta, te zemlju svrstava na zapadnu stranu bojišnice, među demokratske zemlje. Onda je, gledano iz Moskve (a ta perspektiva treba da bude kriterij), Jugoslavija prva, a Italija druga linija.

Kada se pak domišljata interpretacija oslobodi ideološkog ruha i prevedu u metafore, postaje (ne)očekivano poznata: Jugoslavija je pred-ziđezapadne zapadne demokracije.

Motiv junačkog, ratničkog naroda na granici svjetova nije, međutim, bio samo dnevno-politička izvedenica iz drevne predzidne retorike nego i trajan identitetski mit jugoslavenske političke elite. Svih 45 godina komunizma službeni je diskurs bio krajnje militariziran i ratnička metaforika dala mu je presudno obilježje: partija je "vojska", njeni čelnici "prvi ešelon", svaka djelatnost je "bitka", "opsada", "fronta", "prva linija", "rovovski rat", "probijanje koridora"...⁶⁷ Ratovanje je bilo univerzalni znakovni sustav, nipošto slučajno - i nipošto izuzetno u komunizmu uopće - istovjetno s metaforikom katoličkih integrista s početka stoljeća, a ni središnja metafora Jugoslavije kao tvrđave ili bastiona samoupravnog socijalizma, bratstva i jedinstva itd. nije daleko od antemuralea i Zwingermauera.

Od kraja pedesetih, s usponom politike nesvrstavanja, komunisti počinju graditi i alternativnu mitologiju, ponajprije za vanjskopolitičku upotrebu. Pa kao što retorika tvrđave ima pandan u retorici predziđa, tako i nova metafora mosta nasljeđuje staru paralelnu simboličnu proizvodnju. Jugoslavija, zemlja izvan blokova, nije ni Istok ni Zapad, ni komunistička (na sovjetski način) ni

⁶⁶ J. Broz-Tito: Dela. VI. Zagreb 1955, str. 342.

⁶⁷ Usp. I. Žanić: Mitologija inflacije. Zagreb 1987, str. 225-260.

188

kapitalistička (na američki način), ni bogati Sjever ni siromašni Jug,⁶⁸ nego istodobno i Europa u Trećem svijetu (pokretu nesvrstanih) i Treći svijet u Europi, dakle most, spona i susretište svjetova.

Od sredine osamdesetih, kada su se ublažile blokovske napetosti, a u sovjetskom bloku počele reforme, poslijetitovska nomenklatura pokušava metaforu prilagoditi novoj stvarnosti, nudeći "specifičnu" Jugoslaviju kao most u političkom i gospodarskom povezivanju dviju Europa. Upravo na službeni praznik države u agoniji, koja je trajno inzistirala na ekskluzivnosti svoga puta, politički je komentator zapisao:

Most? Politički aparat zaboravio je vidjeti da su istočna i zapadna Evropa počele izravno razgovarati, da EZ i SEV ulaze u izravne pregovore i da im, dakle, nikakvi 'mostovi' nisu potrebni.⁶⁹

Za cijelo poratno vrijeme crkvena hijerarhija u Hrvatskoj ustraje na tradicionalnoj koncepciji Hrvata kao predziđa kršćanstva, suprotstavljajući se tim mitom službenome ateizmu vlasti. Njenu vizuru možda ponajbolje sažima postavljanje poprsja biskupa i bana Petra Berislavića, poginuloga 1520. u borbi s Osmanlijama, u zagrebačku katedralu 1971. godine. Natpis na ploči kreće od opće obavijesti daje taj "heroj kršćanstva" Hrvatskoj "pribavio naslov predziđe kršćanstva", do formulacije da je poginuo "za slobodu Hrvatske", što već aludira na konkretne političke odnose u Jugoslaviji.

No, nije zgasnula ni ćirilometodska tradicija. Više, istina, nije toliko ekleziološka i svedena na hrvatsko-srpske odnose, koliko izrasta u opći simbol dijaloga, kulturnog prožimanja i težnje da se Zapadnoj Europi predstavi važnost slavenskih naroda i kultura, pa tako i hrvatske. Bilo je to na tragu jednako motivirane odluke pape Ivana Pavla II. da 1980. solunsku braću proglasi suzaštitnicima Europe,⁷⁰ te da 1985. proglasi Metodovom godinom u povodu 1100. obljetnice njegove smrti.

Za "axes of European symbolic geography" v. M. Bakić-Hayden: "Orientalist Variation on the Theme 'Balkans'", Slavic Review, 1/ 1992, str. 1-4.

69 Hido Bišćević: "Od mosta do margine" Vjesnik, Zagreb, 28-30. studenoga 1989, str. 11.

70 Uz "zapadnjaka" sv. Benedikta, kojega je Pavao VI. 1964. proglasio zaštitnikom Europe.

189

Tako liberalni teolog piše kako ti sveci "nadilaze podjele", jer su posjedovali "osjećaj za kršćanski pluralizam i smisao za gradnju mostova između velikih i različitih svjetova",⁷¹ a prigodne članke objavljuje i staljinistički dvo-tjednik za kulturu Oko, dakako, samo na razini kulturne povijesti i s jasnim aluzijama na službenu ideologiju bratstva i jedinstva.

5. Republika Hrvatska

Motiv predziđa oživio je u Hrvatskoj novom snagom za velikosrpske agresije 1990-1991. kao dio opreke kulturni Zapad (Hrvatska) - nekulturni Bizant (Srbija), ali i demokracija - komunizam. Dva rubna grada, na sjeveru i jugu, izrasla su u nove simbole nacionalnoga pograničja, u dva nova Sigeta, ili, poetičnije, Hrvatska oblikom nalikuje ptici koja želi uzletjeti u slobodu i demokraciju, na kraju jednoga krila je Vukovar, na kraju drugoga Dubrovnik, i "tu su nam stali na krila, tu su nas pričepili",⁷² dok je posebno Vukovar neslomiv "smaragdni brid" Hrvatske koji je kao "metropola obrane" pokazao da "rub može biti središtem".⁷³ U diskursu je od početka česta bila i sintagma o predziđu kršćanstva, s time da je u prvoj fazi, ukazujući na brutalnost i vojnu nadmoć agresora, više težila za općenitom uspostavom ekvivalencije dviju povijesnih situacija i na tome predlošku zadobivanjem europske pomoći. Utoliko se varirala s novim, vremenu prilagođenim atributima.

Tako je za jednoga pisca Hrvatska nekoć "stekla zvučni naziv predziđa kršćanstva, kao što je danas predziđe demokracije", koju "brani svojim životom",⁷⁴ dok drugi navodi daje

71 Anton Benveniste: "Ćiril i Metod - proroci svoga i našeg vremena (3)" Kana, Zagreb, 3/ 1985, str. 8.

72 B. Violić: "Grubost suprotiva skladnosti", Dubrovnik 1993, str. 25.

73 I. Rogić Nehajev: Smaragdni brid. Zagreb 1998, str. 150-151.

74 Dubravko Horvatić: "Srbijanske podvale i europska lutanja" Vjesnik, Zagreb, 16. rujna 1991.

190

400 godina bila predziđe kršćanstva, a danas je predziđe demokracije; jedina je razlika onda i sada u tome što je nekad Porta bila u Carigradu, a agresija u ime Alaha, a danas je Porta u Beogradu, a agresija u ime marksizma.⁷⁵

Na Grobniku je 1992. pod pokroviteljstvom predsjednika Tuđmana priređena proslava 750. obljetnice bitke s Tatarima. Oni su, priopćuje organizator, bili "došli s istoka, pljačkali po Hrvatskoj i pokušali je podjarmiti", što jasno "asocira na opasnost koja se danas nadvila nad Hrvatsku - ponovno s Istoka".⁷⁶ Riječ je prije svega o obrani domovine i prava na samoodređenje, a islamska vjera Tatarā uopće se ne spominje. Naime, bosanski muslimani tada su žrtve istog agresora i službeno saveznici: istoga dana kada najavljuju grobničku proslavu novine donose čestitke u povodu Bajrama, te sa solidar-nošću izvješćuju o stradanju Bošnjaka i zajedničkom otporu njih i Hrvata na mnogim mjestima u BiH.

No, u drugoj fazi, od proljeća 1993. i početka rata s Armijom BiH, odnosno Bošnjacima, brzo se izgubio značenjski paralelizam koji je imao sugerirati paralelizam općeg povijesno-geografskog okvira, ali je ipak jasno potcrtavao različitost konkretnih sadržaja. Sada paralelizam postaje potpun, jer uključuje islamsku vjersku odrednicu i sintagma se vraća izvornom smislu obrane kršćanske Europe od "Turaka", odnosno islama. Umjesto vjerski neodređenih Tatara, na scenu se vraćaju Osmanlije, jasno određeni kao muslimani, odnosno Bošnjaci kao njihovi povijesni sljednici. Vođa

separatističke struje Hrvata u BiH Mate Boban, marioneta vlasti iz Zagreba, u izjave i proglose uklapa ulomke arija iz opere Nikola Šubić Zrinski, dok javni diskurs protagonista te politike obiluje figurativnim i eksplicitnim izjednačavanjem Bošnjaka s Osmanlijama.⁷⁷

Iako je oba puta riječ o analogijskom mišljenju, razlika nije mala: prvi put se tipski odnos iz prošlosti aplicira na konkretni odnos u sadašnjosti kako bje bolje objasnio, ali vremenski diskontinuitet ostaje jasan; drugi put konkretni odnos iz sadašnjosti prevodi se u tipski odnos iz prošlosti kako bi se u svim

75 Jozo Laušić, u: Dunja Ujević: "Istinom pomozite Hrvatskoj!" Večernji list, Zagreb, 12. srpnja 1991.

76 G. P: "750. obljetnica boja s Tatarima", Večernji list, Zagreb, 4. travnja 1992, str. 2. Za primjere v. Ivo Žanić: Prevarena povijest. Zagreb 1998, str. 131-164, 345-346.

191

kategorijama poistovjetila dva vremena i njihovi protagonisti. Prvo je "samo" anakrona i disfunkcionalna retorika, drugo je propaganda.

Slika bi ipak bila nepotpuna bez domišljate formule koja je nakon obnove savezništva s Bošnjacima drevnu predzidnu metaforu pragmatično mirila s novom političkom stvarnošću i interesima. Dopustivši Hrvatskoj da vojno slomi srpsku pobunu i ujedno deblokira Bihać,

demokratski i civilizirani svijet (...) opet je prepustio Hrvatima ulogu 'antemurale Christianitatis', odnosno zajedno s Muslimanima PREDZIĐE CIVILIZACIJE.⁷⁸

Predzidni motiv u izvornom je značenju sustavno promicao predsjednik Franjo Tuđman, nakon 1993. s dodatnim osloncem na Huntingtonovu teoriju o sukobu civilizacija. Ne samo za domaću javnost nego i u istupima u inozemnim medijima isticao je kako je Hrvatska u obrani Europe stekla naziv predziđa kršćanstva.⁷⁹ Izvedeno iz toga, Hrvatska se politički, kulturološki i povijesno definira nasuprot Balkanu, mitskome mjestu mraka i barbarstva, ona jest "dijelom granična balkanska zemlja", ne niječe postojanje "susjednoga" Balkana,⁸⁰ ali čitavom svojom poviješću od VII. stoljeća do kraja prvog svjetskog rata 1918. godine Hrvatska je sredozemna i srednjoeuropska zemlja. Samo je kratka epizoda Hrvatske u zajedništvu s balkanskim zemljama od sedamdesetak godina.⁸¹

Državni dužnosnici slijede službenu retoriku, vezujući je za najraznovrsnije povode, pa za zamjenika ministra vanjskih poslova Miomira Žužula čak i 1 najavljeno uključenje zemlje u NATO znači "da ćemo opet dobiti 'povijesnu zadaću' da budemo predziđe kršćanstva".⁸²

78 Nikola Štedul: "Predziđe civilizacije", Zora, I, 10, Zagreb, 10. kolovoza 1995.

79 F. Tuđman: Hrvatska riječ svijetu. Zagreb 1999, str. 247, 347, 349, 544.

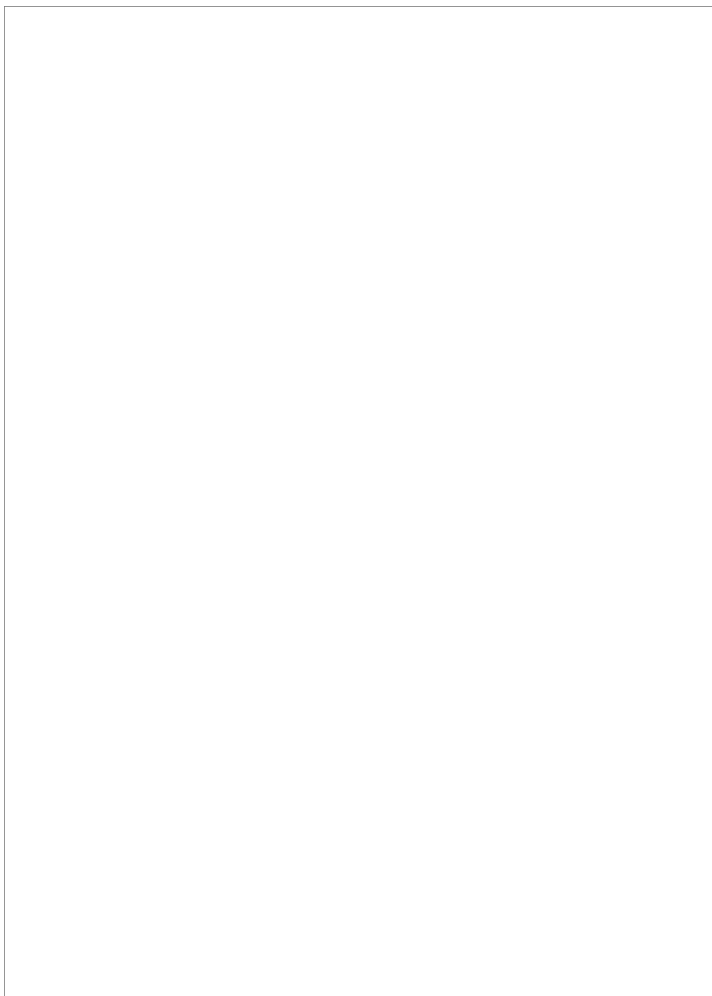
80 F. Tuđman: Hrvatska, str. 478.

81 F. Tuđman: Hrvatska, str. 464.

82 Aleksa Crnjaković: "Odbio bih premijersko mjesto", Novi Vjesnik, Zagreb, 10. prosinca 1992, str. 21A.

192

Službeni priručnik za vojnike također ističe da "kroz duga i teška stoljeća povijesti Hrvati bijahu neslomivi međaš civilizacije", te su "jedini u Europi" dobili onaj "časni naslov",⁸³ a vladajuća Hrvatska demokratska zajednica u glavni tv-spot za izbore 1995, oblikovan da predoči stranački program kao sintezu i vrhunac nacionalne povijesti, uvrštava i dva platna romantičnoga žanr-slikarstva, dva likovna stogodišnjaka: klasično Quiquerezovo Antemura-le Christianitatis, te Nikolu Zrinjskoga pred juriš iz Sigeta Otona Ivekovića.

Oton Iveković: Nikola Zrinjskipredjuriš iz Sigeta (1890)

Radikalnu afirmaciju predziđa logično prati diskvalifikacija konkurentnoga mosta, npr. u Tuđmanovoj kritici Vatikana što je Hrvatskoj, preko

83 I. Tolj: Za Hrvatsku. Zagreb 1992, str. 88.

193

Strossmayera, "dodijelio i posebnu ulogu - da bude most za ponovno stvaranje jedinstva s istočnim kršćanstvom", te je tako zapravo gurnuo u Jugoslaviju.⁸⁴ Diskvalifikacija je još radikalnije iskazana šest godina kasnije, u gorčini izbornoga poraza: Ćiril i Metod nisu bili drugo doli "bizantski agenti", poslani među Hrvate promicati "bizantski, protuzapadni svjetonazor".⁸⁵

Posjet pape Ivana Pavla II. Hrvatskoj u rujnu 1994. pronositelji predzidne retorike u politici i medijima očekivali su kao trenutak kada će i vrhovni autoritet potvrditi suvremenu validnost njihove ideologeme, a na to daje hrvatski narod "u cijeloj svojoj povijesti do današnjih dana (...) odlučno stajao i na braniku zapadnog kršćanstva, opravdano stekavši naziv 'antemurale Christianitatis'", u pozdravnom je govoru gosta podsjetio i sam predsjednik,⁸⁶ no papa je donio hladan tuš. Ni u pozdravnim govorima ni u propovijedima, iako je u njih uključivao prikaz povijesnih veza Hrvata i Sv. Stolica, nije spomenuo naslov koji su navodno njegovi prethodnici službeno ovjerali. Umjesto toga, govorio je o vjerskoj snošljivosti i osudio upotrebu vjere u političke svrhe, a uz blaženike i svece Hrvate našao je mjesta i za sv. Cirila i Metoda kao simbole religijskoga i kulturalnoga prožimanja.

Potkraj 1999. Tuđman umire, a na izborima 3. siječnja 2000. HDZ gubi od koalicije pod vodstvom socijaldemokrata i socijalnih liberala. Još jedan kontekst naglo se raspada i još se jednom otvara slobodno tržište simboličkih diskursa. U nadmetanju za oblikovanje novoga identiteta težište se,

očekivano, opet usmjeruje prema mostu i susretištu.

Vođa socijaldemokrata i novi predsjednik vlade Ivica Račan upravo će u razgovoru s glavnim urednikom katoličkog tjednika izričito redefinirati simboličnu geografiju zemlje:

Kamo su nas doveli oni koji su tvrdili da nismo na Balkanu, a ponašali su se balkanski? Kamo su nas doveli oni koji su tvrdili da je Hrvatska predziđe kršćanstva i na taj način potirali kršćanstvo? (...) Za razliku od njih, ja mislim daje geopolitička i geostrateška pozicija Hrvatske izuzetna vrijednost i vrlina.

84 Franjo Tuđman: "HDZ - jedinstven za Hrvatsku" Glasnik HDZ, Zagreb, 28. siječnja 1994.

85 Dubravko Horvatić: "Rasprava o povijesti", Hrvatsko slovo, 270, Zagreb, 23. lipnja 2000, str. 10.

86 D. Stuparić - M. Grčić: Papa u Hrvatskoj. Zagreb 1994, str. 123.

194

Mi smo srednjoeuropska država, mediteranska također, i, makar malim dijelom, balkanska. To govori i o složenosti našeg identiteta, ali i o značenju naše pozicije u ovom dijelu Europe.⁸⁷

Ako i jest implicirano, to je zapravo opet ono dobro znano raskršće, ali ipak shvaćeno ne kao mjesto razilaženja nego susretanja, i utoliko ipak optimistično. Kod mlade ideološke uzdanice gubitničke strane to će biti kazano posve eksplicite, ali ipak s dvojbom o tome ima li takav položaj buditi optimizam ili pesimizam:

Hrvatska je sama u sebi i povijesno i metafizički i politički zemlja raskrižja, zemlja uvijek raspeta u sebi samoj (...) Hrvatska je i u raskrižju, i na raskrižju, i na koncu, ona je sama - raskrižje. Preko nas se lomi svašta, sva nesreća i grijesi svijeta. Teško je podnijeti život u predsoblju ili čekaonici, treba već jednom odlučno krenuti, odabrati put - i krenuti.⁸⁸

Ali kamo? Predziđe više nije u igri - ta i sam papa ga je usred Zagreba funkcionalno i sadržajno otpisao; most ipak plaši svojom ambivalencijom i još svježim asocijacijama na Jugoslaviju. I dok su Hrvati zastali u nedoumici, izvana su se stvari očito učinile jasnijima. Rješenja se odmah sjetio važan i moćan zapadni političar, njemački ministar vanjskih poslova Joschka Fischer, pa u intervjuu najnakladnijem tjedniku poručio kako nova Hrvatska u regiji ima "ulogu uzora demokracije". Kada se jednom Srbija demokratizira i oporavi, ona i Hrvatska bit će bitne za regiju. Srbija će, rekao bih, igrati veću ulogu u južnom dijelu regije, a Hrvatska može, što je i povijesno uvjetovano, imati snažnu premosnu funkciju, u klasičnoj, povijesnoj ulozi koju je dugo imala i pod Habsburgovcima.⁸⁹

Podudarnosti su frapantne. Opet ona građevina čija je simbolika iritirala i poslovično smirenoga Mačeka, i opet na krajevima njena lûka isti protagonisti - na zapadnome isti onaj svijet, i njegova dinastija razvlaštena mnogo prije

87 Ivan Miklenić: "Izaći ćemo iz krize (...)" Glas Koncila, 15, Zagreb, 9. travnja 2000, str. 6.

88 Zoran Vukman: "Kršćanskim identitetom protiv ropstva" Glas Koncila, 50, Zagreb, 12. prosinca 1999, str. 18.

89 Mirko Galić/ Joschka Fischer: "Hrvatska će u Europi imati ulogu mosta, kao pod Habsburgovcima (...)" Globus, 480, 18. veljače 2000, str. 10.

195

Fischerova rođenja, i na istočnome isti onaj narod - zbog kojih je temperamentni Supilo na početku stoljeća zvonio na uzbunu protiv svih političkih opsjena.

U međuvremenu je proteklo stotinu godina: možda se štogod promijenilo, možda i nije. Dva čovjeka neosporno jesu: Tuđman se iz rigidnoga komunista izvrgnuo u promicatelja integrističke katoličke metaforike, a Fischer iz šezdesetosmaškog buntovnika u promicatelja tuđmanovskoga historijskoga determinizma u politici.

5. Zaključak

Motiv predziđa, u međugri s motivima mosta i raskrižja, uključenje u pet-stoljetnom kontinuitetu u sve aspekte i struje hrvatske nacionalne ideologije i političkoga diskursa, te interpretiran u nizu sadržajnih i formalnih varijacija. Kroza nj se kultura pretvarala u "podlogu na kojoj se vrši suvremeno insceniranje političke legitimizacije davanja i uskraćivanja prava, kao i insceniranje legitimizacije društvenog uključivanja i isključivanja".⁹⁰ Također, kroza nj su se prelamale definicije periferijâ i njihovih odnosâ prema centru, unutrašnjem i izvanjskom, pokazujući kako su granice "fizičke, doslovne strukture države koje ujedno strukturiraju i cijeli jedan niz značenjâ i pripadanjâ povezanih s raznolikim identitetima".⁹¹

Širenju izvornoga srednjovjekovnoga značenja i u moderno vrijeme znatno je pridonosila činjenica što su cijelo vrijeme, sve do drugoga svjetskog rata, u Hrvatskoj, kao i kod drugih srednjoeuropskih i balkanskih naroda, politiku često vodili svećenici, što je Crkva sudjelovala u javnom životu kao jak, katkad i najjači nadomjestak države, te što je, posebno kod katolika, nakon uspostave komunizma postala središte oporbenoga djelovanja i okupljanja, pa samim time i glavna graditeljica alternativne retorike i simbolike. Nakon njegova sloma preuzela je pak važnu ulogu u procesu preobrazbe i ponovne izgradnje identiteta srednjoeuropskih društava.

⁹⁰ S. Vrcan: "Kultura kao društveno opasan pojam", Zarez, Zagreb, 1. ožujka 2001, str. !

⁹¹ Th. Wilson - H. Donnan: Border Identities. Cambridge University Press 1998, str. 25.

196

Metafora predziđa kršćanstva bila je u toj situaciji višestruko uvjetovana: i kao način da se skrene pažnja Zapada na stanje u komunizmu, i kao danak snažnoj vlastitoj tradiciji, i kao izazov službenim marksističkim verzijama nacionalne povijesti, i kao znak kontinuiteta stradanja. A budući da je Crkva tako stekla simbolični i moralni kapital, vlasti koje su se uspostavile 1990. htjele su joj se dodvoriti, te su u takvoj metaforici tražile i vlastitu dopunsku legitimaciju.

Nadalje, značenjski slojevite i varijabilne metafore predziđa i mosta mnogo više svjedoče o političkim konstelacijama u kojima su djelovali oni koji su ih rabili (i koji uglavnom nisu mogli utjecati na te konstelacije) negoli o razini političkoga života ili modernizacijskih procesa u ovoj ili onoj zemlji.

Motiviku identitetskoga okupljanja oko metafore antemurale fidei Hrvati od početka dijele s Mađarima (štoviše, ona je u razdoblju 15-18. st. bila ključan pojam idejnoga zajedništva hrvatsko-ugarskog plemstva),⁹² te s ostalim narodima tzv. jagelonskoga pojasa - Litavcima, Poljacima, Slovencima, ali i s pravoslavnim Srbima, te - s muslimanskim Bošnjacima. Ništa logičnije od toga, i ništa lakše ideologizirati ili previdjeti negoli to.

I izvan toga prostorno-povijesnoga kompleksa i tradicije metafora pokazuje vitalnost kao princip konstrukcije identiteta, neovisno o tome postoji li prilikom posezanja za njome svijest o izvornome kontekstu i već gotovo de-većstoljetnoj tradiciji.

Svjedok razgovora što su ih 1962, u kontekstu hladnoga rata, vodili zapadnoeuropski državnici o svrsi svoje nove integracije, glavni tajnik Elizejske palače Etienne Burin des Roziers, opisuje dva dominantna stava: Francuska je bila za što veću neovisnost o SAD, dok su Britanija, Nizozemska i Belgija buduću Europsku zajednicu definirale kao "predstražu (l'avant-poste'avant-poste) naših prijatelja Amerikanaca na europskom kontinentu".⁹³ U Portugalu se pak nakon ulaska u Europsku zajednicu 1986. počeo razvijati motiv da je ta zemlja

⁹² U varijanti bedema i tvrđave Zapada metafora je posebno snažno revitalizirana za protusovjetskog ustanka u Mađarskoj 1956.

⁹³ Izjava u francuskom dokumentarnom filmu Most na Rajni (Lepont sur le Rhin), emitiranome na HTV-1 16. srpnja 2002.

"stražar" na krajnjoj zapadnoj granici Europe spram ilegalnih latinskoameričkih useljenika.⁹⁴

I tako se drevna slika Bernarda iz Clairvauxa nastavlja protejski rađati - i preporučati - svaki put kada promjenjive konstelacije moći i interesa potaknu na stvaranje ili redefiniranje kolektivnih identiteta.

SIMBOLIČNA GEOGRAFIJA HRVATSKE

D. Corkill: "Multiple Immigrational Identities", str. 164, u: B. Jenkins - S. Sofos: Nation and Identity in Contemporary Europe. Routledge 1996.

Simbolični identitet Hrvatske u trokutu raskrižje - predziđe - most

• Glavni toposi hrvatskoga pograničja

1 Dubrovnik - štit našega Kraljevstva Dalmacije (1454,1459)

2 Hrvatska - bedem Europe protiv Azije (Mongoli/Tatari -1242)

3 Hrvatska - bedem protiv bosanske bogumilske hereze (11-12. st)

4 Bojišnica u doba kada se Hrvatska počinje zvati predziđem i štitom kršćanstva (1520-1530)

5 Hrvatska - predziđe kršćanstva/Europe/Zapada protiv islama/Istoka/Azije (16-18. st, 1993-1994)

- 6 Ugarska - predziđe kršćanstva/ Europe/ Zapada protiv islama/ Istoka/ Azije (16-18. st)
 - 7 Bosna - bedem islama protiv kršćanstva (16-19. st)
 - 8 Hrvatska - bedem katolištva protiv protestantizma (17. st)
 - 9 Istra - predziđe Mletačke Republike protiv Austrije (17-18. st)
 - 10 Vis - predziđe Dalmacije/ Hrvatske protiv Italije (1866)
 - 11 Dalmacija/ Hrvatska - bedem Austrije protiv Italije (kraj 19. st)
 - 12 Rijeka - bedem Romana/ Zapada protiv Slavena/ Istoka (prva pol. 20. st)
 - 13 Hrvatska - most Austrije prema Balkanu (kraj 19. st)
- :::: Područje gdje se sačuvalo zapadno bogoslužje na staroslavenskom jeziku //// Područje Srijemske biskupije kao nasljednice Metodove Panonske biskupije
- 14 Hrvatska (Kvarner via Đakovo) - most zapadnoga kršćanstva/ Hrvatā prema istočnome/Srbima (kraj 19-20. st)
 - 15 Hrvatska - bedem Balkana/Srbije protiv Zapada/austrijskog imperijalizma, ili obrnuti antemurale (kraj 19-početak 20. st)
 - 16 Hrvatska (NDH) - bedem Zapada protiv komunizma (1941-1945)
 - 17 Trst - bedem Zapada, kulture i demokracije protiv (slavenskog) Istoka i komunizma (nakon 1945)
 - 18 Jugoslavija - bedem Zapada i demokracije protiv sovjetskog imperijalizma (nakon 1948)
 - 19 Vukovar i Dubrovnik- bedemi Hrvatske protiv Balkana i srpskoga imperijalizma (1991-1995)

Literatura:

- Bakić-Hayden, Milica 1992. 'Orientalist Variation on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics' *Slavic Review*, 1, pp. 1-15
- Bašagić, Safvet-beg 1900. *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463.-1850.)* Sarajevo
- Binički, Fran 1924. *Predziđe kršćanstva. Povijest katoličke Hrvatske.* Zagreb: Društvo sv. Jeronima
- Bonifačić, Antun 1996. *Izabrana djela.* Zagreb: Matica hrvatska
- Broz, Josip, Tito 1955. *Dela. VI. Borba za socijalističku demokratiju.* Zagreb: Kultura
- Brozović, Dalibor et al. (ed) 1986. *Sigetska epopeja od Karnarutića do Vitezovića (1584-1684).* Zadar: Hrvatsko filološko društvo
- Corkill, David 1996. 'Multiple Immigrational Identities, Immigration and Racism in 199 Spain and Portugal', in: Brian Jenkins & Spyros A. Sofos (eds): *Nation and Identity in Contemporary Europe.* London - New York: Routledge, pp. 155-171
- Damiani, Alessandro 1986. 'Vrijeme ludosti' *Dometi*, 4, str. 31-38 Demeter, Dimitrija 1997. *Izabrana djela.* Zagreb: Matica hrvatska
- Edelman, Murray 1985. *The Symbolic Uses of Politics.* Urbana - Chicago: University of Illinois Press
- Foretić, Vinko 1960. 'Godina 1358. u povijesti Dubrovnika', *Starine*, 50, Zagreb: JAZU, pp. 251-278

- Franičević, Marin - Franjo Švelec - Rafo Bogišić 1974. Povijest hrvatske književnosti. 3. Od renesanse do prosvjetiteljstva. Zagreb: Liber - Mladost
- Gligo, Vedran 1983. Govori protiv Turaka/ Oraciones contra Turcas. Split: Logos
- Goddard, Victoria -Joseph Llobera - Chris Shore (eds) 1996. The Anthropology of Europe. Identities and Boundaries in Conflict. Oxford - Washington, D.C: Berg Gross, Mirjana 1973.
- Povijest pravaške ideologije. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest Hadžijahić, Muhamed - Mahmud Traljić - Nijaz Šukrić 1977. Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Starješinstvo Islamske zajednice u SRBiH
- Hörmann, Kosta 1888-1889. Narodne pjesme muhamedovaca u Bosni i Hercegovini. I-II.Sarajevo
- Kertzner, David 1988. Ritual, Politics, and Power. New Haven - London: Yale University Press
- Kojaković, Pero 1943. Pjesme legionara. Dubrovnik: Logor muške ustaške mladeži Kovačić, Ante 1910. Sabrane pripovijesti. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika Krestić, Vasilije 1976. 'Konceptije Josipa Jurja Štrosmajera o istočnom pitanju', Istraživanja, 5, pp. 347-426
- Krleža, Miroslav 1971. Deset krvavih godina i drugi politički eseji. Zagreb: Zora Kuničić, Petar 1892. Viški boj. Zagreb: Knjižara L. Hartmana (St. Kugli) Léon-Dufour, Xavier 1980. Rječnik biblijske teologije. Zagreb: Kršćanska sadašnjost Macan, Trpimir 1998. Spremnost 1942-1945. Zagreb: Matica hrvatska
- Mach, Zdzislaw 1997. 'Religija i identitet u Srednjoj i Istočnoj Europi', Politička misao, 4, pp. 129-143
- Matoš, Antun Gustav 1973. Sabrana djela.I-XX. Zagreb: JAZU - Liber - Mladost
- Mesić, Matija 1868. 'Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II', Rad JAZU, 3, Zagreb: JAZU, pp. 1-64
- Mijatović, Anđelko 1987. Obrana Sigeta o 420. obljetnici (1566.-1986.) Split: Zbornik Ka-čić
- Novljanin, Omer - Ahmed Hadžinesimović 1994. Odbrana Bosne 1736-1739. Dvije bosanske kronike. Zenica: Islamska pedagoška akademija
- 200
- Olesnicki, A. A. 1933. 'Bezimeni turski ljetopisac o bojevima Turaka sa Hrvatima godina 1491 i 1493', Rad JAZU, 245, Zagreb: JAZU, pp. 210-219
- Paić, Ivo 1995. 'Obrisi hermeneutike predzida', Društvena istraživanja, 2-3, str. 199-228 Pavlinović, Mihovil 1877. Hrvatski razgovori. Zadar: Narodni list
- Pavlinović, Mihovil 2000. Izabrani politički spisi. Zagreb: Golden marketing - Narodne novine
- Polić Bobić, Mirjana 2001. Hrvatska/Španjolska. Povijesne i kulturne veze. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika
- Preradović, Petar 1972. Izabrane pjesme. Zagreb: Mladost
- Radica, Bogdan 1984. Živjeti - nedoživjeti. Uspomene hrvatskog intelektualca kroz apokalipsu Jugoslavije. München - Barcelona: Knjižnica Hrvatske revije
- Radić, Stjepan 1971. Politički spisi. Zagreb: Znanje
- Raukar, Tomislav 1997. Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje. Zagreb:
- Školska knjiga - Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta
- Ravlić, Jakša (ed) 1965. Hrvatski narodni preporod. I. Zagreb: Zora - Matica hrvatska
- Rizvić, Muhsin 1990. Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1877-1918).

Sarajevo: Mešihat Islamske zajednice u BiH, El-Kalem

Rogić Nehajev, Ivan 1998. Smaragdni brid - Vukovar '91 i hrvatski identitet. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada

Sambunjak, Slavomir 1987. 'Bernard od Clairvauxa u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti. Idejno-tematska analiza', *Filozofska istraživanja*, 23, pp. 1290-1307 Starčević, Ante 1971. *Politički spisi*. Zagreb: Znanje

Stuparić, Darko - Marko Grčić (eds) 1994. Papa u Hrvatskoj. 10-11. rujna 1994. Zagreb: Europapress holding - Glas Koncila Šagi-Bunić, Tomislav 1983. *Katolička crkva i hrvatski narod*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost

Šanjek, Franjo 1993. *Crkva i kršćanstvo u Hrvata: srednji vijek*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost

Šrepić, Milivoj 1902. 'Sigetski junak u povjesti hrvatskog pjesništva', *Rad JAZU*, 148, Zagreb: JAZU, pp. 81-173

Tolj, Ivan (ed) 1992. *Za Hrvatsku*. Zagreb: Ministarstvo obrane Republike Hrvatske

Torcoletti, Luigi Maria 1951. *Spigolando nelpassato di Fiume. Note storiche ed aneddoti*. Ra-pallo: Scuola Tipografica S. Girolamo Emiliani

Tresić Pavičić, Ante 1942. *Izgon Mongola iz Hrvatske*. Zagreb: Matica hrvatska

Tuđman, Franjo 1999. *Hrvatska riječ svijetu. Razgovori sa stranim predstavnicima*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada - Hrvatski institut za povijest

Van Dartel, Geert 1984. *Ćirilometodska ideja i svetosavlje*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost 201

Violić, Božidar 1993. "Grubost suprotiva skladnosti", in: Foretić, Miljenko (ed): *Dubrovnik u ratu*. Dubrovnik: Matica hrvatska, pp. 25-31

Vrcan, Srđan 2001. "Kultura kao društveno opasan pojam", *Zarez*, 50,1. ožujka 2001, str. 8-9.

Wilson, Thomas - Hastings Donnan 1998. *Nation, State and Identity at National Borders*, in: Th. Wilson & H. Donnan: *Border Identities. Nation and State at International Frontiers*. Cambridge University Press, pp. 1-30

Žanić, Ivo 1987. *Mitologija inflacije. Govor kriznoga doba*. Zagreb: Globus

Žanić, Ivo 1995. "Zrinski i Čuprić ili sučeljenost povijesnih memorija", str. 121-124, u:

Ivo Žanić (ed) *Federacija Bosna i Hercegovina: država i civilno društvo*. Zagreb: Erasmus Gilda - Novi Liber, str. 121-124

Žanić, Ivo 1998. *Prevarena povijest. Guslarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990-1991*. Zagreb: Durieux

Žanić, Ivo 1999a. "Die Poetik der Grenze: Fallbespiel Kroatien", *Lichtungen - Zeitschrift für Literatur, Kunst und Zeitkritik*, Vol. XX, No. 80, pp 115-122 (Graz)

Žanić, Ivo 1999b. *Daspolitische Imaginarium der kroatische Nationalgeschichte, & Zur Gesc-hichte der bosniakischen Mythologie*, in: Dunja Melčić (ed) *Der Jugoslawien -Krieg. Handbuch zu Vorgeschichte, Verlauf und Konsequenzen*, Opladen - Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, pp. 287-300

202

http://iis.unsa.ba/posebna/mitovi/mitovi_zanic.htm